

Edward Said'in "Mekânsal Dönüş"e Katkısı¹

Edward Said's Contribution to The "Spatial Turn"

Pınar YURDADÖN ASLAN¹, Nuri YAVAN²

¹Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Beşeri ve İktisadi Coğrafya Bilim Dalı, Ankara. yrddnpinar@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1240-3574

²Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Sıhhiye, Ankara. nuri.yavan@ankara.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6752-6598

Öz

Kökleri 1970'lere uzanan ve doruk noktasına 1990'larda ulaşan "Mekânsal Dönüş" (Spatial Turn) süreci bir girişim ve geçici bir ilgiden öte mekâna ilişkin ve mekâna ilişkili çalışmalarda esaslı bir yol değişikliği yaratmıştır. Bu süreç beşeri coğrafyanın sosyal teori ile yakınlaşma süreci olarak önceki dönemlerden farklı bir "mekân" tartışmasını içermektedir. Diğer yandan aynı süreci sosyal/beşeri bilim alanında "mekân"ı ortak bir araştırma nesnesi olarak gören disiplinlerin yakınlaşması, "mekânda buluşması" olarak da görmek mümkündür. Edward Said ise postkolonyal çalışmalar ve kültürel çalışmalar alanında mekânsal dönüşün başlıca müellifi olarak görülebilir. Said, kendi yaşam öyküsüyle dolaylı olarak ilksel yaklaşımları ve coğrafi habitusunun öne çıkan varlığıyla ortaya koyduğu çeşitli kavramsallaştırmalarıyla (başlıcası "hayali coğrafyalar") döneminin siyaset ve kültür anlayışına devrimsel bir katkıda bulunurken, aynı zamanda beşeri coğrafyanın da ihtiyaç duyulan güncel tartışmalara açılım imkânını yaratmıştır. Bu imkân sadece beşeri coğrafyaya yönelik olmayıp, mekân(sal)a yönelen ilgi ile dönemin eleştirel coğrafi perspektiften yoksun gelişen düşün alanı için de geçerlidir. Buradan hareketle mevcut Türkçe beşeri coğrafya literatürünün Said'in çalışmalarına yönelik farkındalığını artırmak ve mekânsal dönüşe olan katkısını görünür kılmak bu çalışmanın başlıca amacıdır. Bu bağlamda yöntemsel bakımdan Said'in Şarkiyatçılık (Orientalism-1978) ve Kültür ve Emperyalizm (Culture and Imperialism- 1993) isimli çalışmaları temel referans kaynaklar olarak seçilmiş olup, bu kaynaklar çeşitli makaleler, yazara ve yazınına ilişkin diğer akademik metinler, görüş ve notlarla desteklenmiştir. Yapılan değerlendirmeler ile Said'in "insanın yalnız kendi tarihini değil coğrafyasını da yaptığı" yönündeki yaklaşımıyla mekânın yapısal ilişkisel üretimi ortaya konmakta, kimlik ve hafıza ya da rasyonel olgular ile yüklenen toplumsal inşası anlamlandırılmaktadır. Ayrıca hegemonya ve iktidarın -tıpkı Doğu ve Batı örneğinde olduğu gibi- mekânsal temsili, temsilin (kolonyal) söylemle iç içe geçen yapısı serimlenmektedir. Sonuç olarak, Said'in coğrafi kavramsallaştırmaları güncelliğini korumakta ve hala küresel-yerel bağlamı tarihsel-coğrafi bir perspektifle açıklamada geçerli olmaktadır.

Anahtar kelimeler: mekân, mekânsal dönüş, Edward Said, hayali coğrafyalar, coğrafyanın tarihi ve felsefesi

Abstract

Beyond being just a fad, the process of "Spatial Turn" whose roots date back to 1970s and that experienced its heydays during 1990s has left a significant effect on the studies pertinent to space. Contrary to the previous trends, this rapprochement process between human geography and social theory covers a different "space" discussion. On the other hand, the very same process can also be viewed as the reconciliation of the disciplines that view the "space" as a common research ground. Edward Said can be viewed as the pioneer of spatial turn in postcolonial and cultural studies. Inspired of his own life story, Said's path-breaking approaches and conceptions (like "imagined geographies") mediated with the geographical habitus not only made a revolutionary contribution to the understanding of politics and culture of the time but also paved the way for geography to open up itself to craved hot discussions. In other words, with the newborn interest in the "spatial", both human geography and other fields that had ignored a critical geographical perspective till then attained new prospects. With this in mind, the major purpose of this paper is to create and expand an awareness in Turkish human geography literature for Said's contribution and make its contributions to the spatial turn visible. In this paper, Orientalism (1978) and Culture and Imperialism (1983) have been chosen as the basic references for Said's approach which is also critiqued with reference to various papers and views pondering on his

¹ Bu makale Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi (TÜCAUM) tarafından 3-6 Ekim 2018 tarihinde yapılan "International Geography Symposium on the 30th Anniversary of TUCAUM" kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

² Sorumlu yazar.

Makale Bilgisi

Yurdadön Aslan, P. & Yavan, N. (2018). "Edward Said'in 'Mekânsal Dönüş'e Katkısı". Possibile Düşünme Dergisi, Sayı: 14, s. 114-135.

Kategori: Araştırma Makalesi

Gönderildiği Tarih: 15.12.2018

Kabul Edildiği Tarih: 01.02.2019

Yayınlandığı Tarih: 07.02.2019

Article Info

Yurdadön Aslan, P. & Yavan, N. (2018). "Edward Said's Contribution to The 'Spatial Turn'". Possibile Journal of Thinking, Issue: 14, pp. 114-135.

Category: Research Article

Date submitted: 15th December 2018

Date accepted: 1st February 2019

Date published: 7th February 2019

approach. Taking Said's notion "human not only makes his history but also his geography" as the starting point it is showed how memory/identity or rationality bound social space is produced structurally and relationally. Furthermore, spatial representation of hegemony and power and the intertwined structure of representation and (colonial) discourse is depicted. Finally, the viability of Said's geographical conceptualizations as keys for explaining global-local dichotomy through a historical and geographical perspective will be demonstrated.

Key Words: Space, Spatial Turn, Edward Said, Imagined geographies, History and Philosophy of Geography

"Hiçbirimiz coğrafyanın dışında ya da ötesinde olmadığımız gibi, hiçbirimiz coğrafyaya dair verilen mücadeleden de tümüyle arınmış değiliz. Bu mücadele karmaşık ve ilginç bir mücadele çünkü yalnızca askerler ve top-tüfekte ilgili değil, aynı zamanda fikirler, şekiller, imgeler ve tahayyüllerle de ilgilidir".

Edward Said, *Kültür ve Emperyalizm*, 2016a

1. Giriş

"Mekânsal Dönüş" (*Spatial Turn*)³ kavramı, sosyal (ve beşerî) bilimlerde coğrafi farkındalığa dayanan; "mekânı" analize dahil etme, konuya mekândan yana, mekânla yaklaşma ve bu bakımdan coğrafyayı ve tarihi eşdüzeyli olarak değerlendirme biçimlerini içeren, kökleri 1970'lerin yaratıcı ortamı ve önemli aktörlerine (Foucault, de Certeau, Lefebvre gibi) kadar giden, 1980'lerde hız kazanan, 1990'larda ise zirve yapmış bir entelektüel bir hareket ya da paradigmatik dönüş sürecidir. "Mekânsal dönüş" kavramı, genel olarak bir *dönemin* ya da *sürecin* ifadesi anlamında en temelde coğrafi boyutun ve/veya mekânsal içerimin sosyal teoride açıklamaya içkin hale gelmesi, coğrafi kavram ve yaklaşımların sosyal ve beşerî bilimlerde kendine yer bulması süreci olarak değerlendirilmektedir. Kısacası, "mekânsal dönüş" kavramı, sosyal bilimler ve beşerî bilim alanlarında yaşanan coğrafi dönüşümü, coğrafyaya yeniden keşfetme sürecini tanımlamaktadır. Dolayısıyla içinde yaşadığımız çağ, Michel Foucault'nun (1986:22) ünlü ifadesiyle artık her şeyden önce "mekân(ın) çağı"dır. Bir başka deyişle ile artık "mekân dönemi"nde yaşıyoruz.

Mekânsal/coğrafi dönüş süreciyle birlikte "mekân" kavramı, uzun felsefe ve coğrafya tarihi düşünüldüğünde her zamankinden daha fazla disiplinler arası ve disiplinler ötesi bir konseptte kavuşmuştur. Mekânın farklı disiplinlere içkin hale gelmesi, bu disiplinlerin araştırmalarında açıklamanın bir parçası olması, çoğullaşan anlamı ve *gerçekliğe* dokunan içeriğiyle mümkün olmuştur. Mekâna/coğrafyaya dönüş dönemi coğrafya ile sosyal ve beşerî bilimler arasındaki etkileşim ve karşılıklı görüş alışverişine dayalı bir süreçtir. Bu durum yeni bir coğrafya yapma biçimi, mekânsal düşünce gelişimi ve bu yöndeki pratiklerin varlığıyla tariflenebilir. Dolayısıyla mekânın gündeme geldiği ve coğrafyanın da sosyal bilimler gündemine taşındığı söz konusu mekânsal dönüş sürecinde mekân epistemolojisi, ontolojisi ve mekânın ele alınma retoriklerinde -her ne kadar "dönüş" olarak ifade edilse de- kökensel değişimler meydana gelmiştir.

Çalışmanın temel tartışması sosyal ve beşerî bilimlerde mekânsal dönüş olarak tanımlanan mekânı öne çıkarma, açıklamayı mekânsal pozisyondan/pozisyonla yapma olarak ifade edilebilecek katkı hakkındadır. Bu çalışmada ise özel olarak mekânsal dönüşün kültürel çalışmalardan filizlenen bir alan olarak postkolonyal çalışmalar boyutu üzerinde durulmaktadır. Postkolonyal çalışmalar alanının Gayatri Spivak ve Homi Bhabha ile önde gelen temsilcilerinden biri ve alanın başlıca referansı, öncülü olan Edward Said'in çalışmaları ise konuyu serimlemek üzere seçilmiştir. Bu minvalde Edward Said'in mekânsal/coğrafi katkısını göstermek ise çalışmanın başlıca amacıdır.

³ İngilizce'de çoğu zaman "spatial turn" (Warf ve Arias, 2009a; Withers, 2009) terimiyle bazen de "geographical turn" (Agnew, 1995; Martin, 1999) terimiyle ifade edilen "mekânsal dönüş" kavramının Türkçe literatürde bazen "uzamsal dönüş" (Özen, 2013) veya "coğrafi dönüş" (Küçük, 2000) bazen de "mekân dönemi" (Lüleci, 2017) olarak ifade edilmiştir.

Çalışmanın mekânsal dönüşün postkolonyal yaklaşımla olan kesişimini konu etmesinin kökensel gerekçesi, beşeri coğrafyanın meta kavramlarından olan mekânın kendisinin ve kendinden türeyen kimi mekânsal metaforların (yine bu çalışma için özellikle "hâkimiyet alanı" - *territory* kavramı) kavramsal ve kuramsal düzeyde yaşadığı, belirli bir döneme haiz olduğu düşünülen farklılaşmayı bu alan ölçeğinde açığa çıkarabilme, yeniden gündeme gelişini anlamlandırabilme ihtiyacından ileri gelmektedir. Söz konusu durumun tıpkı Edward Said gibi belirli aktörlerin etkisi ve o aktörlerin habitusuyla ortaya çıktığı düşünülmektedir.

Edward Said'in çalışmaları mekânsal dönüşün kültürel ve postkolonyal çalışmalar bakımından öncüsü olarak kabul edilmektedir (Gregory, 1995, 2004; Barnett, 2006; Frank, 2009; Soja, 2009, 2010; Driver, 2014; Morin, 2018). Said ortaya koyduğu yaklaşımı ile postkolonyal çalışmalar ve kültür çalışmaları alanında hem *mekânsal bir dönüş* yaratmış hem de coğrafya alanı içerisinde coğrafya tarihlerinin, eleştirel tarihi coğrafyaların, imparatorluk coğrafyalarının, hâkimiyet alanı (*territory*) ve mülksüzleştirmeye ilişkin analizlerinin yapıldığı ve tartışıldığı terimleri ve perspektifleri etkilemiş, bunları dönüştürmüş ve çeşitlendirmiştir (Morin, 2018:575-576). Bu kapsamda Said'in çalışmalarında coğrafyanın nerede durduğuna bakılırsa, "kendiliğinden" bir coğrafi yaklaşım ve içerimin bulunduğu ve bu anlamda coğrafyanın metinlere içkin olduğunu söylemek mümkündür. Yalnız bu içkinlik mekânı bir çeşit dekor (*inert*) ve çok popüler anlamıyla "konteynır"a indirgemek anlamına kesinlikle gelmemektedir. Said'in külliyatında oldukça önemli bir yeri olan Şarkiyatçılık⁴ (*Orientalism-1978*) ve coğrafyanın çok daha ön planda olduğu Kültür ve Emperyalizm (*Culture and Imperialism-1993*) isimli kitaplarının her ikisi de detaylı olarak incelendiğinde tarihsel ve kültürel bağlamın coğrafi olanla nasıl organik ve anlamlı olarak kesiştirildiği, olgunun (ve tasavvurun da) doğasında içerilen (mutlak değil, tarih/zaman gibi varoluşa haiz anlamında) coğrafi özün incelikli olarak nasıl göz önüne getirildiği görülmektedir. Esasında Henri Lefebvre, David Harvey, Edward Soja ve benzeri coğrafya yapan kişilerin çalışmalarında yer alan ve sıklıkla vurguladıkları coğrafyanın toplumsal açıklamaya dahil olması, bir "analiz birimi" olduğu gibi mekânı zaman ile eşitlemeye yönelen yaklaşımların tam da bu coğrafya odaklı perspektifini örneklercesine Edward Said'de ne denli gösterişsiz ve gerçekçi bir biçimde yer aldığını görmek mümkündür⁵. Zaten "*Doğunun Doğululaştırılması*" eksenli gerçeklik ve söylemin zihinsel üretimi/inşası noktasında ortaya koyduğu "hayali coğrafyalar" (*imaginative geography*) kavramı da konuya kısmi bir açıklama getirmek şöyle dursun meşhur Oryantalizm yaklaşımının temelini oluşturmaktadır. Said, hem sömürgecilik/kolonyal dönemini hem de sömürgecilik sonrası/postkolonyal olarak ifade edilen sömürgeciliğin bilindik araçlardan farklı materyallerle sürdürüldüğü dönemi bu kavramla dolaylı olarak ele almaktadır.

Dolayısıyla bu çalışma mekânsal dönüşün postkolonyal ayağına Edward Said'in çalışmalarını dikkate alarak odaklanmaktadır. Said'in Şarkiyatçılık (*Orientalism-1978*) ve devamı olarak sayılan Kültür ve Emperyalizm (*Culture and Imperialism-1993*) adlı eserleri çalışmanın temel referans kaynakları olmakla birlikte, coğrafya ve mekânın önemini ortaya koyan diğer çalışmalarından da (Said, 1990, 2000, 2014) yararlanılmıştır. Ayrıca Said'in coğrafi perspektifini farklı şekillerde ele alan ve yorumlayan ikincil kaynaklardan da faydalanılmıştır ki bu bağlamda çalışma nitel bir araştırma örüntüsünü takip etmiştir.

Çalışmanın odağına aldığı literatürün büyük bölümü de Edward Said'in coğrafi perspektifine dairdir. Hem Şarkiyatçılık hem de Kültür ve Emperyalizm kitabında açıkladığı ve bakış açısı haline getirerek kullandığı "hayali coğrafyalar" kavramı uluslararası yazında üzerinde en çok durulan ve tartışılan kavram olsa da tartışmalar doğrudan bu kavrama odaklanmaktan çok genel olarak Said'in coğrafi perspektifinden feyz almaktadır (Wainwright, 2005; Gilbert, 2009; Soja, 2009, 2010). Doğrudan Said'in coğrafi perspektifine odaklanan metinler olarak Smith'in (1994), Gregory'nin (1994, 1995, 2004), Kasbarian'ın (1996), Katz ve Smith'in (2003), Flint ve Falah'ın (2004), Kobayashi'nin (2004), Al-Mahfedi'nin (2011) ve Morin'in (2018) çalışmalarından bahsedilebilir. Bu çalışmaların genel olarak Said'in teorik gözlüğü olan "hayali coğrafyalar" kavramını postkolonyal teori ve emperyal jeopolitik

⁴ Bu metinde kitap ismi olarak "Şarkiyatçılık", yaklaşım/düşünce biçimi anlamında ise "Oryantalizm" kavramı tercih edilmiştir.

⁵ Edward Soja, Neil Smith, Derek Gregory'nin çalışmalarında yaptıkları mekân-toplum vurgusu ve mekânın nesnel aşan sosyal ilişkilerle bütünleşen yapısına yönelik yaklaşım ve Edward Said'in konumu hakkında benzer bir yorum için bkz. Kasbarian, 1996: 529-530.

söylemlerin anahtar kavramı olarak kullanarak mekânı inşa ve temsil etme, biz ve ötekini belirleme, tahakküm ve hakimiyet alanı kurma, yerinden edilme ve yabancılaşma süreçlerini doğallaştırma gibi alanlara uyguladıkları görülmektedir. Söz konusu çalışmaların temelde Edward Said'in hem "hayali coğrafyalar" kavramı ile yaptığı mekânsal katkısı göstermeye çalıştığı hem de genel anlamda coğrafi düşünüşü postkolonyal çalışmalar odağında nasıl beslediğini ortaya koymaya çalıştığı ileri sürülebilir. Öte yandan uluslararası yazında Said'in coğrafya ve mekânsal yaklaşımını farklı ölçeklerde ve farklı gruplarda çalışan azımsanmayacak bir literatürün olduğu görülürken, Türkiye'de böylesi bir durum mevcut olmayıp, çalışma bu bakımdan da önemli bir noktaya işaret etmekte ve Türkçe literatürde söz konusu boşluğu kapatmaya talip olmaktadır. Her ne kadar son yıllarda siyasi coğrafya alanındaki eleştirel jeopolitik çalışmalarının Said'in Şarkiyatçılık çalışması ve dolayısıyla hayali coğrafyalar kavramıyla yakından bir bağ kurma çabaları olsa da (Yeşiltaş, Durgun ve Bilgin, 2015; Anaz ve Özkan, 2012; Durgun, 2018), söz konusu çalışmaların yönelimi temelde Said'in coğrafya anlayışı ve mekânsal dönüşe yaptığı katkılar değil, Batı'da ve Türkiye'de hâkim olan jeopolitik pratiklerin ve siyasi coğrafya söyleminin eleştirel analizidir. Bu bağlamda bu çalışma Said'in coğrafi perspektifini ve "mekânsal dönüş" gündemine yaptığı katkıları ele alan ilk Türkçe çalışma niteliğindedir.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İlk olarak çalışmanın amacı, kapsamı, önemi ve yöntemini ortaya koyan giriş bölümünden sonra ikinci bölümde, "mekânsal dönüş" kavramı genel bir kavramsal çerçeve sunması açısından irdelenmektedir. Üçüncü bölümde; mekânsal dönüş sürecinde Edward Said'in yeri ve sürece yaptığı katkısı ortaya koymaktadır. Dördüncü bölümde, Edward Said'in teorik bakış açısı ve coğrafi perspektifi Şarkiyatçılık ve Kültür ve Emperyalizm adlı çalışmaları temel referans alınarak incelenmektedir. Çalışma Said'in coğrafyaya -başta "Hayali Coğrafyalar" gibi kavramlar olmak üzere- ve "mekânsal dönüş" gündemine yaptığı katkıların değerlendirilmesi ile son bulmaktadır.

2. Kuramsal Çerçeve: Mekânsal Dönüşün Kökenleri

"Mekânsal dönüş" (*spatial turn*) kavramı, genel olarak bir dönemin ya da sürecin ifadesi anlamında temelde mekânsal içerimin sosyal tahlilde ve açıklamada kendine yer bulması, coğrafi boyutun açıklamaya içkin hale gelmesi olarak değerlendirilebilir. Mekânsal dönüşün felsefi kökleri 1960'lardan itibaren Foucault (1980, 1986), de Certeau (1984), Lefebvre (1991), Said (2016a, 2016b, 2017), Bachelard (1994), Castells (1977), Giddens (1984) ve Harvey (1973, 1982, 1989, 2001, 2006) gibi aktörlerin mekân ve coğrafya üzerine yaptıkları tartışmalar nedeniyle 1960-1970'li yıllara kadar geri gitmekle⁶ birlikte, kavramın ilk kez akademik ortamda 1990'lı yıllarda kullanılmaya başlandığı (Soja, 1989:5; Jameson, 1991:154; Soja ve Hooper, 1993:185-186) ve 1990'ların ortasında mekânsal perspektifin çoğu disiplinde yer bulmaya başlayarak mekânsal dönüşün gündem haline geldiği görülmektedir (Massey, 1992; Agnew, 1995; Livingstone, 1995). Gerçekten de bu yıllardan sonra mekânın diğer disiplinlerde kendine alan açması söz konusu olmuştur (Thrift, 2002). Bununla birlikte mekânsal dönüşe ilişkin ilk en kapsamlı çalışmanın 2000'li yılların sonuna doğru (Warf ve Arias, 2009a) ortaya çıktığı görülmektedir⁷ (Soja, 2010). Warf ve Arias'ın (2009a) derlediği bu referans eserde öncelikle coğrafyada mekânsal dönüşle nelerin değiştiği ele alınmakta, ardından mekânsallık fikrinin düşüşü ve yükselişinin hangi toplumsal, ekonomik, politik ve düşünsel koşullar ışığında geliştiği değerlendirilmekte ve son olarak da farklı disiplinlerin mekânsallık fikrine nasıl yaklaştığı ve kendi alanlarında mekânın kullanımının nasıl teorize edildiği irdelenmektedir.

⁶ Hatta Gramsci ve Benjamin gibi düşünürlerin çalışmalarını bu konunun ilkleri olarak okumak ve bu bağlamda mekânsal dönüşün köklerini 1930'lara kadar dahi geri götürmek mümkündür.

⁷ Sosyal ve beşerî bilimlerin, giderek karmaşıklaşan ve farklılaşan dünya hakkında düşünmek için coğrafi kavramları ve metaforları kullanarak mekânsal bir dönüş sürecine girmesini ve mekânın tüm analizlerin merkezinde yer almasını konu edinen coğrafya alanındaki ilk kapsamlı çalışmaların Crang ve Thrift (2000) ile Hubbard, Kitchin ve Valentine (2004) tarafından yapıldığı; ancak bu iki çalışmanın Warf ve Arias'ın (2009a) çalışmasından birçok bakımdan farklı olduğu görülmektedir. Warf ve Arias'ın çalışması doğrudan mekânsal dönüş sürecini konu ediniyor, her bir disiplinin dönüşü teorik ve ampirik olarak kendi alanına nasıl uyguladığını incelerken, diğer iki çalışma ise bunu mekân ve yer üzerine yazan ve çalışmalarında mekânın hangi rolü oynadığını, kavramlarında (eğer varsa) ne gibi bir fark yarattığını ve böylece mekânsallığı nasıl düşündüklerini ortaya koyan bir dizi sosyal teorisyen, filozof veya coğrafyacıyı inceleyerek yapmaktadır.

Soja'ya göre (2009:17-18,20), mekânsal dönüş Anglo-Amerikan kantitatif ve teorik devrimi ve 1960'larda hala Chicago Kentisel Ekoloji Okulu'nun mekânsal perspektifle yaptığı sosyal açıklamalar düşünüldüğünde şaşırtıcı bir biçimde 1960'larda Paris'te başlamıştır. Bu dönem kentlerde başlayan huzursuzluk tüm dünyaya yayılırken insan davranışı, toplumsal gelişme ve kentsel mekânsallığı birleştiren devrimci yeni bir yol ortaya çıkmıştır. Mekân ve toplumsalı birleştiren bu yeni düşünce, yüzyılların tarihselci hegemonyasını biçimlendirmeye, tersini çevirmeye başlamıştır. Lefebvre ve Foucault'nun dönemin iki önemli figürü olarak ortaya çıkması, onların mekân ve zaman ya da coğrafya ve tarih arasındaki teorik, epistemolojik ve ontolojik ilişkileri radikal bir biçimde yeniden kurmalarıyla ilgilidir. Fakat aynı zamanda bu durum onların 1968 Mayısını Paris'te tecrübe ederken coğrafyanın pratik ve politik farkındalığına dayalı mekânsal praksisin özgürleştirici yanlarını görmeleriyle de ilgilidir. Conley de benzer olarak 1968 Fransa'sını mekânsal düşüncenin gelişiminde önemli bir aşama olarak görmektedir. Söz konusu mekânsal düşünce, döneminin tarihsel bağlamı, maddi-teknolojik-mekânsal ortamıyla zaman içinde evrilerek şekillenmiştir (Blank ve Rosen-Zvi, 2010:2).

Warf ve Arias (2009b:3-4) da mekânsal dönüş sürecinin ilk vurgusunu Lefebvre ve Foucault'nun "ufuk açıcı" çalışmalarına bağlamaktadır. Bu çalışmalar "tutarlı bir bütün olarak kapitalizmin işleyişi ve yapısında mekân organizasyonunun bulunduğu" gibi eleştirel bir öneri getirmektedir. Başta Marksizm ve David Harvey'in çalışmalarının söz konusu değişimde etkisi büyüktür. Mekânın bağlamsal yaratıcılığı ve verileden üretilene mekân anlayışının yeniden konumlandırılması ile eleştirel bir dönüşüm sağlanmış, sosyal teorinin bu katkısı ile mekânın sosyal hayatın inşasındaki rolü, yeniden üretimindeki merkezi bir moment oluşu üzerinde durulmuştur.

1980'ler ve sonrası dönemde mekânsal düşün ortamı 1960-1970'lerden çeşitli bakımlardan farklılıklar göstermektedir. Postmodern kapitalizm ortamında insanlar vakitlerinin çoğunu gündelik hayatın önemli bir parçası haline gelen sibermekânda geçirmektedir. Sibermekân ve internet pek çok alanda mekânsallık konusuna eğilimi tetiklemiştir. Gerçek ve sanal arasındaki sınırlar zorlanırken, insanlar ve firmalar artık rahatlıkla bir yerden bir yere ulaşabilmekte, bir yerdeyken başka bir yerde de bulunabilmekte, ölçekler arasında geçiş yapabilmektedir ("jump scale"). Sonuç olarak "sibermekân postmodernitenin zıplayan, parçalı ve karmaşık mekân üretiminde önemli bir araçtır" (Warf ve Arias, 2009b:5). Kapitalizm dolaşım zamanını dramatik olarak azaltsa da telekomünikasyon ücrâ yerleri bir araya getirmekte, ulaşım maliyeti olmayan yeni bir coğrafya yaratmaktadır. Lokasyon da a priori bir şey olmaktan çıkarak giderek müzakere edilen ve üretilen bir yapıya ulaşmaktadır. Sonuç olarak küreselleşme öklidyen mekânı işlevsizleştirmekte, sermayenin ve metaların akışı, üretici ve tüketicinin arasındaki uzaklığın giderilmesi ve kurulan bağlar ile modernitenin yüzeylerinden postmodernitenin ağlarına geçilmektedir (Warf, 2009:68-69). Diğer yandan, Deleuze ve Guattari de başlangıçta hiyerarşik ve dikey mekânın aşınmasını, yatay ve rizomatik mekânın ortaya çıkışını olumlu görmüş olsalar da sonrasında küreselleşme ile birlikte geri adım atmışlardır (Blank ve Rosen-Zvi, 2010:2).

Soja, Los Angeles'a dayalı araştırma ve yazıların mekânsal dönüşe yönelik ilginin canlanmasında önemli bir rol oynadığını belirtmektedir. Los Angeles ona göre Paris'te başlayan mekânsal dönüşün yeniden doğduğu yerdir. Buranın önemi ve özgüllüğü ise postfordist, esnek ve bilgi tabanlı ekonomik yapısı, kültür, emek ve sermayenin küreselleştiği, yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinin geliştiği bir yer olmasının yanı sıra yeni kentsel teorilerle okunabilen bir laboratuvar olmasıyla da ilgilidir (Soja, 2009:23).

1990'ların ortasında mekânsal perspektif çoğu disiplinde yer bulmaya başlamış ve mekânsal dönüş akademik ortamda gündem haline gelmiştir. Bu yıllarda mekânın diğer disiplinlerde kendine alan açması söz konusu olmuştur. Bu durum sosyal bilimlerde farklı seviyelerde yaşanmışsa da beşeri bilimlerde genel olarak büyük bir etki ile gerçekleşmiştir. Mekânsal düşüncenin yayılmasında ilk aşama içerik olarak mekânsal bir özün varlığı tartışmalı olsa da mekânsal terminolojinin/metaforların yaygın kullanımı yoluyla olmuştur. Fizik ve sağlık bilimleri kadar beşerî bilimlerde de aynı süreç yaşanmıştır ("beyin bölgesi", "insan anatomisi atlası"). Mekânsal terimlerin yaygınlaşması mekâna yönelen ilginin göstergesi olmuş, bu durum yeni teknolojilerin kullanımı (GIS, GPS vb.) ile desteklenmeye devam etmiştir (Soja, 2009:24-25).

Günümüzde mekânsal disiplinlerin (başta coğrafya olmak üzere mimarlık ve planlama gibi) ötesinde antropoloji ve kültürel çalışmalar, hukuk ve sosyoloji, postkolonyal ve feminist eleştiriler, teoloji ve dinsel çalışmalar, ırk teorisi ve queer teori, edebiyat eleştirisi ve şiir, sanat ve müzik, arkeoloji ve uluslararası ilişkiler, iktisat, işletme ve muhasebe gibi alanlarda mekânsal dönüşün etkisinin yaşandığını bariz şekilde görülmektedir (Soja, 2009; 2010). Sanat alanında Walter Benjamin görsel ve mekânsal temsilleri öne çıkarırken, zamanı da mekânsallaştırmıştır. John Berger ise sanat ve edebiyatta mekânın zaman karşısındaki konumunu önemsemıştır. Teoloji çalışmalarında ise kutsal metinlerde yer alan kimi kavramlar mekânsal metaforlar ile açıklanmış, bu alanda çalışanlar özellikle Soja'nın "trialektik" kavramsallaştırmasını oldukça kullanışlı bulmuşlardır (cennet ve cehennemin "yaşanan mekân" olarak görülmesi gibi). Arkeoloji alanında ise örneğin arkeolog Ian Hodder'da coğrafya ve arkeoloji iç içe geçmiş, Hodder'in arkeolojisi mekânsal teorideki gelişmelerle birlikte ilerlemiştir. Hukuk alanında ise mekânsal dönüşün özellikle politik bir eylemsellikle "kent hakkı" tartışmalarında içerildiğini belirtmektedir. Keza iktisat ve işletme alanlarında da coğrafi yaklaşımların ve mekânsal modellerin söz konusu disiplinlerin artık ayrılmaz bir parçaları olduğu ileri sürülmektedir. Yukarıda belirtilen tüm bu sosyal ve beşeri bilim alanlarında değişen derecelerde bir mekânsallaşma olduğu çok bariz olmakla birlikte bu alanlardaki mekânsal dönüşün etkisi yani mekânsal bir perspektifin söz konusu disiplinlerdeki uygulamaları çoğunlukla yüzeyseldir, mekânın ve coğrafyanın ele alınışı oldukça dar bir bakış açısına bilhassa da yalnızca fiziksel mekâna indirgenmektedir ki bu çalışmalarda coğrafi perspektif ya mekân, yer, bölge, "territory" (hakimiyet alanı) ve peyzaj gibi mekansal kavramların ve metaforların retoriksel kullanılması şeklinde ya da bazı mekansal unsurların haritalanması ve kartografik gösteriminden ibarettir (Agnew, 1995; Soja, 2010).

Mekânsal Dönüşün konjonktürel olarak farklı "dönüş" süreçleriyle beraber işlediği genel olarak kabul gören bir yaklaşımdır. Kaya'ya (2015) göre, yeni kültürel coğrafya tartışmaları kapsamında mekânsal dönüş birçok bakımdan kültürel dönüşle (cultural turn) çakışmaktadır: Her ikisi de disiplinler arası iletişimi artıran ve verimli bir etkileşim ortaya koyan süreçlerdir. Çok paradigmatlı dönemde kültürel alandaki kimlik politikaları, popüler kültür, kültürün metalaşması, kültürel kodlar gibi yeni tartışmalar ile kültür yeniden kavramsallaştırılıp yorumlanırken söz konusu yeni kültürel bağlam aynı zamanda kentsel mekân, kamusal alan gibi mekânsal tartışmalarla paslaşmakta, birbirini beslemektedir. Nitekim Soja da (2010) dil, kültür ve postmodern dönüş gibi bir ajandanın varlığında mekânsal dönüşün yaşandığını belirtmektedir. Ona göre, mekânsal dönüş, Edward Said, Gayatri Spivak, Homi Bhabha ve Arjun Appadurai gibi postkolonyal⁸ kültür eleştirmenleri ve onların eleştirel kültürel çalışmalarıyla evrimleşmiştir. Kültürel çalışmalar ile olan iletişim, eleştirel mekânsal düşüncenin antropolojiye ve yeni etnografyaya, feminist ve ırkçılık karşıtı eleştirilere, medya ve iletişim çalışmalarına ve roman-yazımı ve şiir gibi özel alanları da içeren karşılaştırmalı edebiyat ve edebi eleştirilere de yayılmasına yardımcı olmuştur. Diğer yandan bu iletişim karşılıklı bir gelişimi de desteklemekte, söz konusu kilit düşünürler sayesinde mekânın, eşitsizliğin ve farklılığın yeniden kavramsallaştırılması radikal ve postmodern kültürel politikalar için de yeni açılımlar sağlamıştır (Soja, 2010).

Sonuç olarak sosyal bilimciler son 30 yılda mekân kavramını veya onun değişen varyantları olan yer, bölge, "territory" (hakimiyet alanı), lokasyon, peyzaj ve ölçek gibi kavramları kendi çalışmalarına bir şekilde dahil etmişler ve böylece mekansal bir perspektif geliştirmişlerdir. Bu bağlamda sosyal ve beşeri bilimler alanında görülen bugünkü/çağdaş interdisipliner "mekânsal dönüş hareketi", temelde iki

⁸ Postkolonyalizm Avrupa sömürgeciliğinin sona ermesini takip eden döneme ilişkin bir yaklaşım ve paradigmatdır. Sömürgeciliğin kültürel, ekonomik ve politik bir uygulama olarak çoklu etkileriyle ilgilenir. Postkolonyal çalışmalar, özellikle sömürgeci dönemde sosyal Darwinist araştırma üzerinde durur ve ırk, cinsiyet veya cinsellik temelinde belirli insanların sömürülmesini doğallaştırmaya ve haklı çıkarmaya yönelik rolünü inceler. Genel anlamda üç inceleme ayağı bulunmaktadır: Bunlardan ilki, sömürgeleştiricileri sömürgeleştiricilikten ayırmak için sözde nesnel bir bilimsel verinin nasıl toplandığına; ikincisi, sömürgeci iktidarın çıkarlarına ilişkin değer ve özelliklerin kimlikler ve medyadaki kimlikler (gazeteler, okul kitapları, sergiler, popüler bilim literatürü vb.) aracılığıyla tahsis edilmesine ve sürdürülmesine; üçüncüsü ise bilim insanlarının, yazarların ve coğrafyacıların, sömürge ve sömürgecilik sonrası güç ilişkilerini kurma, sürdürme ve (daha sonra) savunma sürecine aktif olarak dahil olduklarının gösterilmesine dairdir (Kuhlke, 2006:372). Diğer yandan sömürgecilik sonrasına denk düşen ancak klasik sömürgeciliğin farklı araçlarla devam ettiğini savlayan bu yaklaşımın, isimlendirilmesi ise başlı başına bir problematik içermektedir. Sömürgeciliğin devamını vurgulayan içeriği ile ona karşıt konumsallığı ifade eden başlığı kimi yazarlar için çelişkili bulunmaktadır (Kaya, 2016: 657; Mutman, 2010: 118).

kaynaktan ilham almaktadır: İlk kaynak olarak, başta Foucault ve Lefebvre olmak üzere de Certeau, Said, Castells, Giddens ve Bachelard gibi coğrafya dışı filozofların ve bilimcilerin çalışmaları ifade edilebilir. Dünyaca önemli bu düşünürler mekânsallığı ve coğrafi perspektifi bir şekilde gündeme getirmiş veyahut kendi çalışmaları yoluyla çeşitli şekillerde kavramsallaştırmıştır. İkincisi ise hiç kuşkusuz tarihsel, sosyal, ekonomik, kültürel ve politik süreçlerin analizinde mekânsal süreçlerin ve mekân analizinin önemini ortaya koyan ve bunu kendi disiplininin ötesine taşıyan en başta David Harvey olmak üzere Edward Soja, Neil Smith, Doreen Massey, Derek Gregory, Gillian Rose ve Denis Cosgrove, Allen Scott ve Michael Storper gibi coğrafyacıların çalışmalarıdır. Coğrafyacıların 1970'lerden itibaren sosyal bilimlere gündemine giderek artan oranda katkıda bulunması ve Harvey gibi çok etkili coğrafyacıların çalışmalarının diğer tüm disiplinlerde yarattığı etki (Işık, 1994) mekânsal dönüşümü gerçekleştirmede çok önemli bir rol oynamıştır. Özellikle Harvey, başlı başına bir figürdür. Dünyanın en önemli ve etkili coğrafyacılarından biri olan Harvey, sadece kendi disiplinini dönüştürmekle kalmamış aynı zamanda coğrafyayı ve mekânı sosyal teorinin içine katarak sosyal bilimlerin mekânsal dönüşümünde başat rol oynamıştır (Castree ve Gregory, 2006). Ancak mekânsal dönüşü sosyal bilimlerin gündemine sokan resmi girişim, bundan neredeyse 30 yıl önce, Soja'nın (1989:1) ünlü Postmodern Coğrafyalar adlı çalışmasında vurguladığı "eleştirel sosyal teoride mekânın yeniden tanınması" ("*reassertion of space in critical social theory*") gereğinin ilan edilmesiyle olmuştur. Soja'nın bu kitabı ve ünlü çağrısı sosyal ve beşeri bilimlerin farklı alanlarında "mekân" tartışmasının alevlenmesini sağlamıştır (Mills ve Hammond, 2016). Soja özellikle Lefebvre'den etkilenecek ve onun mekânın üretimi teorisini yeniden yorumlayarak mekânın sosyal eylemin meydana geldiği basit bir konteynir, sahne ya da şablon olmadığını, bundan çok daha fazlası olan sosyal süreçlerle üretilen ve aynı zamanda bunun sonucu olarak üzerinde önemli bir etkiye sahip olan veya hatta onu belirleyen bir şey olduğunu ortaya koymuştur. Yukarıda belirtilen iki durum mekânsal dönüşün tek bir yaklaşım değil, çoklu sesler ve yaklaşımlar tarafından karakterize edildiğini ortaya koymaktadır. Yani mekânsal dönüş birbiriyle ilişkili ancak aynı zamanda birbirinden ayrı gelişen bir dizi farklı literatür ve yaklaşım olarak bir gelişme göstermiştir denilebilir.

Öte yandan mekânsal dönüş coğrafyanın 1970'lerden itibaren kendi içinde epistemolojik olarak bir çeşitlenme (çok paradigmatlık) geçirdiği döneme (Yavan ve Kurtar Anlı, 2018) denk düşmektedir. Beşerî coğrafyanın sosyal teori ile yakınlaştığı bu dönemde önceki dönemlerden farklı olarak "mekân" tartışması insan aktörü ve sosyo-ekonomik süreçlerle birlikte ele alınmaktadır. Diğer yandan aynı süreci sosyal bilim alanında "mekân"ı ortak bir araştırma nesnesi olarak gören disiplinlerin yakınlaşması, "mekânda buluşması" olarak da görmek mümkündür. Dolayısıyla mekânsal dönüş kavramı her ne kadar özünde sosyal ve beşeri bilimlerin coğrafyayı keşfetmesi, mekâna dönmesi olarak görülse de, bu kavram bir yandan da coğrafyanın epistemolojik çeşitlenme ve çok paradigmatlı hale gelme dönemiyle birlikte ele alındığında, beşeri coğrafyanın sosyal teori ile dolayısıyla sosyal bilimlerle, fiziki coğrafyanın da doğa bilimleri ile yakınlaşması sonucunu yaratarak (Yavan, 2014) disiplinin 1970'lerden itibaren beşeri ve fiziki coğrafya olarak ikiye bölünmesine ve artık "iki kültürlü" bir hale gelmesini (Bekaroğlu, 2016) de açıklamaktadır. Dolayısıyla mekânsal dönüşün coğrafyaya bakan yüzünü disiplinin kendi içinde bir çeşit ontolojik, epistemolojik ve hatta metodolojik birliğini kaybetmesi şeklinde de ifade etmek mümkündür.

Özetle, bu dönem coğrafya ile sosyal ve beşeri bilimler arasındaki etkileşim ve karşılıklı görüş alışverişine dayalı bir süreçtir. Bu durum yeni bir coğrafya yapma biçimi, mekânsal düşünce gelişimi ve bu yöndeki pratiklerin varlığıyla tariflenebilir. Dolayısıyla mekânın gündeme geldiği ve coğrafyanın da sosyal bilimlere gündemine taşındığı söz konusu mekânsal dönüş sürecinde mekân bilgisi ve mekânın ele alınma retoriklerinde -her ne kadar "dönüş" olarak ifade edilse de- kökensel değişimler meydana gelmiştir demek mümkündür. Böylesi değişimler olmadan dönüş olarak kavramsallaştırılan buluşmanın gerçekleşmesi pek de olası görünmemektedir.

3. Mekânsal Dönüş Sürecinde Edward Said'in Yeri

Soja'ya göre (2009:24), mekânsal dönüş Edward Said gibi postkolonyal kültür eleştirmenlerinin katkısı ve onların kültürel çalışmalarının etkisiyle evrimleşmiştir. Bu noktada postkolonyal çalışmalarda öncü kabul edilen bir kültür eleştirmeni olarak Said'in çalışmalarının neden coğrafi bakımdan özgün, ilksel,

ön açıcı ve önemli olduğuna –kavramsal ve pratik yaklaşımına ilişkin bulguları sonraki bölümde açıklanmak üzere- bakmak yerinde olacaktır. Said'in coğrafyayı nasıl ele aldığı, nasıl anlamlandırdığı ve metinde hangi içerimde analizine dahil ettiği burada sorunsal olarak öne çıkmaktadır.

Edward Said'in mekânsal dönüşe yaptığı katkının boyutlarını ortaya koymadan önce, Said'in çalışmalarında kullandığı yöntemi vurgulamak yerinde olur. Clifford, Said'in polemikçi bir üslupla yıkıcı bir analiz yaptığını, bu bakımdan yönteminin tarihselci veya ampirik değil, çıkarımcı ve inşacı olduğunu belirtmektedir (2007:136). Buradan hareketle Said'in gerek sahip olduğu felsefi yaklaşım ve edebiyatçı kimliği gerekse içinde bulunduğu döneme uygun bir şekilde analiz birimi olarak "metin" incelemesini seçtiği görülmektedir. Metinlerin yer aldığı yapıtları ise öncelikle içinde buldukları toplumların büyük ürünleri olduklarından, sonrasında da kültür ve emperyalizm (imparatorluk olarak da ifade ettiği) ilişkisinin parçaları olmaları bakımından seçtiğini belirtmektedir. Ona göre öne çıkan aktörler olarak yazarlar da mekanik bir biçimde toplum tarafından belirlenmemekte; ancak mevcut toplumsal habitustan fazlasıyla etkilenmektedir. Yine metinlere dönülürse metinlerin kaynağı olarak roman üzerinde durmaktadır; çünkü ona göre roman tam da sömürgecilik döneminin üretimi olan burjuva kültüründe bir yazın türüdür ve amacı da zaten ulusların kendi kendini ifade ettiği emperyal bir anlatı olarak sömürgeciliği geri beslemek, yeniden üretmektir. Diğer yandan bu durum romanın sanat yapısı olarak değerini azaltmamaktadır. Said, ayrıca, konumuz açısından önemli bir yerden yaklaşarak, dönemin romanlarının "coğrafi ve yerle ilgili gönderge yapıları" içerdiğini belirtir ve bu romanların "güçlü mekân" (metropol İngiltere ve Avrupa) ve "güçsüz mekân" (tabi mekân, uzak mekân, çeper dünya) ikileminde açıkça kültürel topoğrafyayı serimlediğini, toplumsal ve siyasal ayrışmayı destekleyerek kendine has biçimiyle de yeniden ürettiğini ifade etmektedir (2016a:24,44,89). Bu bakımdan toprağın, mülkiyetin ve bunlara dair düşüncenin ele alındığı bir kurgu olarak roman metalar dünyasından tasavvurlar dünyasına geçişi de temsil etmektedir. Said'in romanlar üzerinden giderek bir anlamda gizil emperyal bir anlatıyı ve destekçiyi -hatta yeniden kurucuyu da demek mümkün- deşifre ederken, hiç umulmadık bir yerden yaklaşarak anlatının gizil suç ortaklığını göstermektedir. Said, sömürgelerin varlığına ve küresel bağlama anlatıda sanki hakkında konuşulması, düşünülmesi yasakmış gibi yaklaşan romanların, ideoloji dışı ya da dünyevi olmayan içerimlerini eleştirerek metinsel tutumlarını yerle bir etmekte, bu bakımdan anlatıları "gökten yere indirmekte"dir.

Wainwright'a (2005) göre, Said'in eleştirel okumaları üreten bir kişi olarak dünya ölçeğindeki önemi onun aynı zamanda coğrafyacı olarak da önemini imler. Onun oryantalist söylem ve oryantalizm eleştirisi, dünyayı anlama yöntemlerimizi ciddi bir şekilde yerinden etmektedir. Oryantalizm eleştirisi oryantalist söylemlerin ve disiplin kurumlarının ürettiği "hayali coğrafyalar" terimiyle paralel işlemektedir. Hayali bir coğrafya olarak Doğu'nun üretimi kökten emperyalizme bağlı bir bilgi formunun etkisiyle varolmaktadır. Doğu, tarihsel-coğrafi uygulamalardan oluşan bir yapının sonucu olarak üretildiği için, varlığı masum, önyargısız veya nesnel bir gerçek olarak kabul edilemez. Bununla birlikte, Said'in detaylandığı gibi, hayali coğrafyaların resmi sömürgeciliğin sona ermesinden sonra da etkisi uzun süre devam etmiştir. Bu durum yalnızca Kartezyen bir yerseçiminin sonucu olmayıp, emperyal gücün eşit olmayan coğrafyaların yeniden üretilmesine ve halklar arasındaki yoğun bölünmelere katkıda bulunması ile ilgilidir. Dolayısıyla, Said için Batı ve Doğu arasındaki ayrım emperyalist geleneğin bir ürünü olup, oryantalist düşüncenin temeli de dünyayı iki eşitsiz parçaya bölen, hayali ve büyük ölçüde kutuplaşmış bir coğrafya düşüncesine dayanmaktadır. Sonuç olarak, Said'in oryantalizm eleştirisi, çok sayıda insanın coğrafi ve politik olarak kritik edildiği Gramscian bir analizdir (Wainwright, 2005). Burada Said'in başta coğrafya, kültür ve politika olmak üzere pek çok alanı içine dahil edebilen eleştirel perspektifi öne çıkmaktadır. Söz konusu perspektifin esası Doğu-Batı ayrımını donuk coğrafi bir durummuş gibi ele almayan organik ve dinamik bir coğrafya anlayışı ve o anlayışla sarmalanan sosyo-kültürel bağlama dayanmaktadır.

Diğer yandan Said'in "Şarkiyatçılık/Orientalism" isimli kitabı, 20. yüzyılın en etkili kitaplarından ve postkolonyal çalışmaların temel metinlerinden biri olarak kabul edilmektedir ve etkileri, beşerî bilimleri ve sosyal bilimleri aşmaktadır. Katz ve Smith'e göre (2003:635), Şarkiyatçılık kitabı, 1970'ler ve 1980'lerin başında kapitalist yayılmacılığın kültürel eleştirilerini politik ekonomiyle ilişkilendirmeye yeni başlayan coğrafyacılar ile sosyal yaşamın yeniden üretimi, eşitsiz gelişim, ırkçılık ve emperyalizm sorunlarına yoğunlaşmış coğrafyacılar da ciddi bir yankı uyandırmıştır. Frank (2009:63), Şarkiyatçılık'ın

1980'ler ve 1990'ların başında çoğunlukla dil ve iktidar arasındaki Foucault'cu bir analiz olarak görülürken, sonraları Foucault'cu terminolojiden türetilmiş mekânsal kategoriler içeren bir kitap olduğu görüşünün öne çıktığını belirtmektedir. Myers'a göre ise, Said bu kitabında Batı Avrupa otoritelerinin "Doğu" olarak kategorize ettikleri dünya bölgeleri hakkındaki yazılarını ve temsillerini incelerken, özellikle coğrafya kitaplarının Güneybatı Asya'yı, Ortadoğu'yu ve Yakın Doğu'yu nasıl etiketleyeceğine odaklanmıştır. Onun temel iddiası, Doğu'nun, hem itici, hem de ilgi çekici ve ilgisiz bir egzotik "öteki" olarak betimlemesi hakkındadır. Fransız filozof Michel Foucault'nun etkisinde olan Said, oryantalistlerin bölge üzerindeki söyleminin zamanla gerçek Doğu'yu ya da herhangi bir alternatif bölgesel kavramı sildiğini öne sürmüştür⁹. Said, pek çok takipçi yaratmış olup, söz konusu takipçiler Oryantalizm kavramını, edebi kökenlerinin ötesine taşımış ve kartpostallar, sanat, mimarlık ve haritalarda yer alan yerlerin ve temsillerinin eleştirel olarak yeniden okunmasını sağlamıştır. Bu tür belirlemeler ve yaklaşımlar coğrafyacıları büyülemekte olup, bu fikirden etkilenen pek çok coğrafyacı görmek şaşırtıcı değildir. Oryantalizmin ana fikirlerini, örneğin Derek Gregory'nin (2004) Afganistan, Filistin ve Irak'ı ele aldığı ve Batılı güçlerin Orta Doğu'nun oryantalist senaryolarını çağdaş çatışma ortamında yeniden ürettiklerini ve genişlettiklerini göstermeye çalıştığı "The Colonial Present" (Günümüzde Sömürgecilik) gibi önemli coğrafya çalışmalarında da görmek mümkündür (Myers, 2006:343-344).

Johnston (2017) da tıpkı Soja'nın çalışmalarında vurguladığı tarih-coğrafya birlikteliği hususu gibi daha genel ve derin bir bağlamdan kalkarak, mekânsal dönüşün bu yönlü ele alınışının dil, metin ve söylem üzerine çalışmalar yürüten postyapısalcılıktan alınan ilhamla gerçekleştiğini belirtmektedir¹⁰. Bu bakımdan harita ya da metinsel olmayan peyzaj gibi temsiller hermenötik bağlamda yapılandırılmakta ve konumsallık ön plana çıkmaktadır. Ona göre burada "öteki" ve temsili üzerinde duran Edward Said'in çalışmaları ilham vericidir (Johnston, 2017:51). Said'in oryantalist üzerine temellendirilmiş mekânın ırk-temelli ve postkolonyal okumaları hem toplumda hem de peyzajda modernite altında ötekileştirmenin mekânsal inşasına elveren haritalandırma stratejilerine odaklanmıştır. Said, Batı veya metropol tarafından ele alındığı haliyle diğer coğrafyaların barbar ve tuhaf olarak temsili, öteki/ötekileştirilmiş coğrafi mekân ile modern şehrin ele alınışına ve kendisinden sonraki modern şehirde toplumsal cinsiyete odaklanan çalışmalara da katkı sağlamıştır (Gilbert, 2009).

Said'in mekânsal dönüşe yaptığı katkının bir boyutu da "hakimiyet alanı" (*territory*) kavramıyla çalışması, bu kavramın anlamına ve içeriğine yaptığı açılamdır. Postkolonyal dünyanın doğrudan fiili müdahaleden çok hegemonik ve "görünmeyen" yapısı Said terminolojisinde "hakimiyet alanı" (*territory*) şeklinde kısmen yer alsa da anlam olarak "bölge üstünde güçlendirilmiş otorite" gibi (2016a:274)- tam da bu durumu karşılamaktadır. Hâkimiyet alanı, bir mekânı kontrol etmek, onu denetim altına almak, oraya bir güç/kuvvet uygulamak yoluyla oluşmaktadır. Buradan hareketle, Said'in (2016a) özellikle Kültür ve Emperyalizm kitabının son bölümlerini Amerika Birleşik Devletleri'nin bu tahakküm odaklı yer yer sıcak savaşa da varan ancak daha çok söylem düzeyinde ve gizil olarak üretilen araçlarını ve eylemlerini açıklamaya ayırdığı ifade edilebilir. Bu anlamda hem eski sömürgecilik dönemini yaşamış ve ulusal olarak devletleşmiş ülkeler hem de bağımsız ya da çeper ülkeler denebilecek kimi ülkeler, ABD ve Said'in incelediği haliyle İngiltere ve Fransa için tam bir "hakimiyet alanı" konumundadırlar. Said detaylı olarak bu hakimiyet alanının hangi araçlarla sağlandığını ve sürdürüldüğünü açıklamaktadır.

Daha genel bir bağlamdan hareket ederek de Said'in mekânsal düşüncedeki kuvvetli konumunu değerlendirmek mümkündür. Edward Soja'nın (2010) "Mekânsal Adaleti Aramak" (*Seeking Spatial Justice*) isimli çalışmasının vurucu kısmı eleştirel mekânsal düşünceye ilişkin fikirlerini ortaya koyduğu

⁹ Said, Foucault'cu söylem analizini kendini referans almakla birlikte pek çok kere Foucault'nun iktidarla işbirliği yapar bir görüntü içinde olduğunu, söylemi toplumsal-tarihsel bağlamdan kopararak kısmen fetişleştirdiğini söylemiştir (2016b:209, 257, 318).

¹⁰ Diğer yandan Said, post içerimli bir dünyanın parçası olmaktan uzaktır. Bu tarz yaklaşımların "tarihsel ve bireysel sorumluluğun vehametiyle ilgili şaşırtıcı bir ağırsızlık duygusu" içerdiğini söyleyerek kendisini dönemler ve paradigmlar arasına konumlandırmaktadır. Kendi sözleriyle: "...Biz hem sömürgecilik hem de sömürgeciliğe karşı direniş dönemine aittir; ama aynı zamanda, görülmemiş kuramsal gelişmelerin dönemine, yapıbozmanın, yapısalcılığın ve gerek Lukacs'çı, gerekse Althusser'ci Marksizmin evrenselleştirici tekniklerinin dönemine aittir" (Said, 2016a: 253).

bölümdür. Bu bölüm aynı zamanda Soja'nın neredeyse tüm eserlerinde ele alınan ve hatta eserlere yön veren yaklaşımıdır. Ona göre eleştirel mekânsal düşünce, varlığın ontolojik mekânsallığı ve mekânsallığın toplumsal üretimine ek olarak bir de sosyo-mekânsal diyalektiğin varlığına bağlıdır. İşte burada Soja tarafından mekânın toplumsalla olan ilişkisini ve bu ilişkinin güce içkin olan içerimini serimlemek üzere Edward Said devreye sokulmaktadır. Said'in (2016a:37) o ünlü sözleri burada bir kez daha karşımıza çıkmaktadır: "*Hiçbirimiz coğrafya dışında değiliz, hiçbirimiz coğrafya üzerindeki mücadeleden tamamen özgür değiliz.*"

4. Edward Said'in Coğrafi Perspektifi

Kasbarian, Said'in coğrafya ile iç içe geçen yaklaşımını geniş ve kapsamlı bir bağlamda değerlendirmektedir. Ona göre, postmodern dönüş ve beraberinde sosyal teoride mekânın yeniden kavramsallaştırılması pek çok araştırmacı ve kültür teorisyeni nezdinde mekânın maddi bir bağlam yerine metaforik bir içerikle alınması konusunda teşvik edici olmuştur. Söz konusu yaklaşıma katkı sunan isimlerin başında gelen Edward Said ise mekânsal olandan ayrı olduğu sanılan kültür ve deneyimle birlikte örmeyi önerdiği, bu yeni melez mekânı ileri sürerken, geleneksel coğrafi terimlerin dışında başka bir durumdan bahsetmektedir. Said, yeni topoğrafleri daha geniş bir perspektiften, epistemolojik bir kapsamdan hareketle teorize etmektedir (Kasbarian, 1996: 529).

Edward Said'e göre yerler, bölgeler, Doğu ve Batı gibi coğrafi bölünmeler de dahil olmak üzere coğrafi ve kültürel varlıklar insan yapımı/kurgusu/inşası olup, ne Doğu ne de Batı hareketsiz bir doğa olgusu olarak anlaşılabilir (2017:14-15). Said'in coğrafi imgelemi ya da hayali coğrafyası onun postkolonyal çalışmalar ekseninde kendine yer bulan melezin (hybrid) olumlu okuması ve kültürler arası etkileşimi salık veren hümanizm perspektifiyle de örtüşmektedir. Buna göre Said için tek dünya vardır ve coğrafyaya ilişkin mücadele ise "yalnızca topla ve tüfekle değil, fikirler, formlar, imgeler ve imgelemlerle de ilgili"dir (2016a:37). İşte tam da bu noktada onun metin analizi yoluyla göstermeye çalıştığı dünyevi¹¹ dayanakları olan söylemsel ve düşünsel kurgu, inşa belirgin olmaktadır. Foucault¹² ve Gramsci'den¹³ beslenen yönüyle hegemonya ve söylemin üretimi Said'in vurgulamaya ve açığa çıkarmaya çalıştığı ideoloji-kültür-coğrafya hakkındaki sorgulama için elverişli bir araç olmuştur.

4.1. Edward Said'in (Teorik) Bakış Açısı

Said'in yazıları temelde zengin bir coğrafi imgelem içermektedir. Onun coğrafyasında duygu, politika, tarih iç içe geçmektedir. Özellikle politika ve coğrafya neredeyse birbirinin ayrılmaz parçasıdır (Katz ve Smith, 2003:635-636). Said'e göre, "Oryantalizm" önce de kullanılan ve bilinen bir kavramdır. Doğu ve Batı ayrımının kökleri "biz" ve "onlar" anlamında, Antik çağlara (Antik Yunan/Grekler ve Persler/Barbarlar) dayanmakta (2016a:27) ve felsefi olarak dikotomi içeren Descartes'çı yaklaşım ve Aydınlanma düşüncesinden referans almaktadır. Said'in ayrıntılı bir biçimde ele aldığı üzere bu kavram esasta Avrupa'nın Haçlı Seferleri'nden bu yana Doğu dünyasını ve özellikle İslam ülkelerini tasvir etme, tanımlama ve temsil etmede kullandığı bir kavramdır. Burada Doğu-Batı mefhumlarını konumlandırma sıkıntısıyla birlikte Said'in sadece coğrafi bir ayırmadan ibaret görünen bu kavramların imgesel bir ayrımı

¹¹ Said için "dünyevi" kelimesi –Necmiye Alpay'ın da hatırlattığı üzere- ruhani ve dinsel olana karşıtı değil, metinsel olmayana tanımlar. Yeryüzüne ait, pratik ve gerçekleşmeye dönük olanı içerir (2016a:14). Said'in kendi sözleriyle (2016b:391): "Dünyevilik benim açımdan, bir kimsenin ya da eserinin, bir edebiyat ederinin, metnin ve benzeri şeylerin dünyada olması anlamına gelmektedir, bunun tersi dünya-ötesi, özel, uhrevi/semavi/ruhsal bağlamdır. Dünyevilik teriminin amacı, kültürel pratiklerin gerçekleştiği mekânı güçlendirip onları dünyevi, gündelik ve seküler alanlarına geri döndürmek olan oldukça kaba ve sopa gibi bir terim olmaktadır."

¹² Said, "metinsel tutum" ile metinler yoluyla iktidarın üretilmesini kastetmektedir. Yazının giriş kısmında inceleme birimi olarak "metin" üzerinde durulduğundan burada tekrar edilmemiştir. Diğer yandan Said'in metinsel tutumu, Foucault'cu içeriğiyle söylemin üretimi ve yaygınlaşması süreçleriyle oldukça iyi çalışmaktadır: "...böylesi metinler yalnız bilgi üretmekle kalmaz, betimlemek üzere ortaya çıktıkları gerçekliğin kendisini de *yaratırlar*. Bu bilgi ile gerçeklik, zamanla, bir gelenek ya da Foucault'nun deyişiyle bir söylem üretir..." (2017:104).

¹³ Said, Gramsci'den yalnızca ünlü "hegemonya" yaklaşımı sebebiyle değil aynı zamanda teorisinin güçlü coğrafi içeriği, coğrafi bakış açısı nedeniyle de yararlanmaktadır. Açıkça şöyle söyler: "[Gramsci'nin] kavramsal sözcük dağarcığına üstünkörü bir göz atılmasının bile hemen göstereceği üzere, toplumsal tarih ve gerçeklikler coğrafi çerçevede kavranır: Ağır basan sözcükler, 'arazi/alan', 'ülke toprakları', 'bloklar' ve 'bölge'dir'" (2016a:85).

niteler hale gelişini, ayrı bir coğrafya ya da kültürün ötesinde farklı bir nesne olarak ortaya konuşunu serimlemiş olması ise önemlidir (Turna, 2011:220).

Diğer yandan Said'i bu konuda eleştiren yazarlar Doğu ve Batı ayrımının sonradan ortaya çıktığını, Avrupa-merkezliğin kapitalist modernleşme ile ilerlediğini savlamaktadır. Bu anlamda Said'in apriorik bir Doğu-Batı ayrımı yaptığı iddia edilebilir. Örneğin Thierry Hentsch'e göre söz konusu ayrımı Antik çağlara taşımak Batı merkezli düşüncenin bir eğilimidir. Antik Yunan Batı'nın kökeni olarak ifade edilmektedir, oysaki Yunan uygarlığı Batı'nın o dönemki karşılığı olmak yerine daha çok Akdenizli Doğu ile bütünleşik bir yapı sergilemektedir. Asıl Doğu-Batı karşıtlığı bugün anladığımızdan farklı olarak Bizans ve Papalık arasındadır. Dinsel Doğu-Batı ayrımını politik farklılığa dayandıran kişilerin başında ise Machiavelli gelmektedir. 15 ve 16. Yüzyıllardaki Osmanlı hakimiyeti yerini Avrupa'ya kaptırmış, 17. Yüzyıl ile birlikte ise Akdenizli Doğu merkez olma özelliğini kaybetmiştir. İşte bugün bildiğimiz anlamda oluşturulan Doğu-Batı karşıtlığının öyküsü Aydınlanma ve Modernite ile başlamaktadır (Hentsch, 2016:28-50,107). Benzer bir eleştiriyi Aijaz Ahmad'da da görmek mümkündür. "Bir yakın zaman uydurması" olarak Avrupa miti, tıpkı Batı gibi bir modern üretimdir. Ahmad'ın kendi cümleleriyle, "...hiçbir modern söylem bu kökene götürülemez; çünkü, Antikitenin uygarlıksal haritası ve coğrafi imgelemi, Rönesans sonrası Avrupa'da uydurulanlardan temelde farklıydı" (Ahmad, 1995:207-208).

Said için Oryantalizm¹⁴, Doğu ile Batı arasındaki -ontolojik ve epistemolojik- ayrıma dayanan, "yabancıyı ele almaya yarayan" bir düşünme biçimi (2017:55), Doğu üzerinde yetke/otorite kurmakta kullanılan bir Batı biçimidir. Batı ve Batılı olmayan arasındaki kültürel ve coğrafi ayrımları mutlak gören temel varlıkbilimsel bir ayırmadan yanadır. Bu haliyle Avrupa'ya özgü bir buluştur. Avrupamerkezci bu süreç, "Öteki"ne tahakkümü onu bilerek, bilmeyi amaçlayarak insanların ve toprakların incelenmesi, kategorize edilmesi, kodlama ve gözlemlenmesine dayanılarak gerçekleştirilmiştir. "Onlar/Öteki" ise çoğunlukla Avrupalı olmayanlar, *zenciler*, kırmalar, beyaz olmayan genelde din temelinde de ayrılanlardır. Diğer yandan örneğin İrlanda'nın da bir "Beyaz sömürge" olarak Kamboçya ve Cezayir'den farklı olduğu söylenemez. İrlandalılar "ayrı ve daha aşağı, genellikle iflah olmaz derecede barbar, suçlu ve ilksel bir ırk" sayılmıştır. Dolayısıyla, yerli halk tembeldir¹⁵, bozuk ve gevşek kişilik sahibidir (2016a:153, 222,285,302). Doğulu mantıksız ve ahlaksız iken Batılı erdemli, olgun ve akli başındadır (2017:49). Kendileri ilerleme ve modernleşme sağlayamayacak düzen ve istikrar için Batı'ya ihtiyaç duyan tâbi ya da aşağı/gelişmemiş ırklardır. Varlıkları da yoklukları da emperyal anlayışın gereksinimlerine göre şekillenir (2016a:51,55,145,221). Bir metinde "Doğulu" kelimesinin yer alması hiçbir açıklamaya gerek kalmaksızın zaten belli bir kabule dayanan, üzerinde ortaklaşmış bir kavram kümesine gönderme yapmak demektir (2017:217). Bu bakımdan Tanrının seçilmiş ırkı ve kitası olarak Avrupalı ve Avrupa inancı taşıyan özcü bir ayrımı içerir.

Avrupalı ise bozulmamış/arî olan, yönetme hakkı ve becerisi olandır. Zaten sömürgecilik de bir beceri ister, diğer toplumların oluşumu ve ilerlemesi rastlantıya bırakılacak bir olay değildir. Yabancı insana, yeryüzünü dünyaya, bilinmeyen/boş toprakları "yurt"a dönüştürebilendir. Bu nedenle de yönetmeye "yazgılı"dır. (Said, 2016a:11-18,145,153). Bu halkların ne tarihleri ne de sanatları vardır. Olanı da Avrupalının keşfine ve gözlemine borçludurlar, varlıkları ise Batılının tanınmasına göre kabul görür, bu imkânı Batılı tanırsa bütünlüklü ve bağımsız ayrı bir nesneye dönüşebilirler; çünkü konuşmayı ve düşünmeyi hatta isyan etmeyi bile ondan öğrenirler (2016a:19, 21, 251).

Doğu'nun bu olumsuz okuması Batılı açısından "sömürgecinin olanakları" olarak ifade edilebilecek farklı bir imgeyle de örtüşmektedir. Said'e göre bu anlayışın ifadesi söz konusu yerlerin "şehvet ülkesi",

¹⁴ Said, Oryantalizmi üçe ayırarak inceler (2017:12-14): Açık oryantalizm (*manifest orientalism*), akademik bir disiplindir ve temelde Batı'nın üstünlüğünü vurgulamaya dönük olarak Doğu ile Batı arasındaki farklılıkları ele alır; Gizil oryantalizm (*latent orientalism*), yerleşik bir düşünce biçimidir ve akademisyenler dışında düşünür ve yazarlar da bu başlığa dahildir. Doğu ve Batı arasında özel bir farklılık olduğu düşüncesinden beslenir; Modern oryantalizm (*modern orientalism*) ise, Doğu ile ilgilenme, yerine düşünme/temsil etme, varlığını varlığına bağlı kılma sürecidir. Said'e göre bu oryantalizm biçimleri birbiriyle bağlıdır ve örtüşür. Birbirinden ayrılarak ele alınması mümkün değildir.

¹⁵ Diğer yandan yerlilerin tembel olduğu bir bakıma da doğru bir tespittir; çünkü emperyal güçler kötü muamele, kötü besinler ve uyuşturucuyu sömürgelerin sömürge olarak kalmasının bir biçimi olarak desteklemektedir (2016a:313).

"egzotik ve erotik" içerimli "vaatler ve güç diyarı", "gizemli doğu", "servet kazanma yeri", "gençlik yaşama alanı", "gevşeklik veren vaha" vb. olduğunu savlar (2016a:103, 250). Avrupalının çizgi dışına çıkma, rasyonelliği bir kenara bırakarak aklını ve ruhunu tatile çıkarma imkânına sahip olduğu yerlerdir de aynı zamanda.

Said'e göre (2017:59-60), Oryantalizm kelimesinin kendisi bile bir bilim dalını coğrafi alan tanımıyla ele alınması bakımından yeterince açıklayıcıdır; çünkü pek çok bilgi dalı insan karşısında alınmış bir konuma işaret etmekle birlikte Oryantalizmde sabit, bütüncül, katı bir coğrafi konum alınması söz konusudur. Dünyanın "koca bir yarısı"yla uğraşmak, onun coğrafi iddialarını da büyük kılmaktadır. Said'in (2000:181) hem Şarkiyatçılık'ta hem de Kültür ve Emperyalizm'de ifade ettiği başlıca toplumsal mekânsal bağlam esasında onun ortaya koyduğu ve kavramsallaştırdığı "hayali coğrafyalar" (*imaginative geographies*) yaklaşımı ve terimiyle örtüşmektedir. Said'e göre "hayali coğrafya, yerel gerçekliklere dikkat etmememiz veya örtbas etmemiz sonucunda kendi bilincimizin ve davranışlarımızın etrafında sınırlar yaratan, fiziksel bir bölgenin ötesinde coğrafi bir mekânın yaratılmasını ve inşa edilmesini nitelemektedir" (Said, 2000:181; Morin, 2018:576). Bir bakıma tüm oryantalizm sorgulaması hayali coğrafyalara yaslanır ve oradan beslenir. Hayali coğrafyalar onun ifade ettiği yanlış temsilin üst kurmaca ile üretiminin doruk noktası, taçlandığı teorik ve pratik bütünlüktür.

Birkaç dönümlük arazilerde yaşayan insan toplulukları, kendi toprakları ve yakın çevreleri ile 'barbarların toprakları' dedikleri öteki topraklar arasına sınırlar çekerler. Başka deyişle, kişinin zihninde, 'bizim' olan tanıdık bir mekân ile 'bizimki'nin ötesinde 'onlara' ait olan yabancı bir mekân belirlemesi evrensel bir edimdir; tamamıyla keyfi *olabilecek* coğrafi ayrımlar yapmanın biçimidir bu. Burada 'keyfi' sözcüğünü kullanıyorum, çünkü 'bizim toprağımız – barbarların toprağı' dedirten hayali coğrafya çeşitlemesi, barbarların da bu ayrımlamayı kabul etmesini gerektirmez. Bu sınırları kendi zihnimizde çizmek 'biz'e yeter; 'onlar' böylelikle 'onlar' haline gelir, hem yurtları hem düşünceleri, 'bizimkinden' farklı olmasıyla belirlenir. (2017:49).

Frank, mekânsal dönüşün öncülerinden biri olarak gördüğü Edward Said'in "hayali coğrafyalar" kavramı üzerinde durmaktadır. Kavramın teorik/kavramsal yolculuğunu Foucault, Soja, Gregory ve Said arasındaki metinlerarası bağlama yerleştirmektedir. Devamla, hayali coğrafya, "kendi" ve "öteki"ne dair bir kimlik oluşturma stratejisidir. Kültürel, etnik ve sosyal anlamda esasta mekânsal *olmayan* özelliklerin mekânla ilişkilendirilmesidir. Hem coğrafi hem de kültürel varlıklar olarak Batı ile Doğu arasındaki 'büyük ayırım', Doğu'nun hayali coğrafyasının gerçek bir mekânmişçesine ortaya konması bu stratejinin bir örneğidir yalnızca (Frank, 2009:71-71).

Said'in tüm yazınına içkin olan hayali coğrafyaların varlığı bir anlamda hem doğrudan sömürgecilik faaliyetleriyle hem de dolaylı bir tahakküm ilişkisiyle mümkün olmaktadır. Söz konusu emperyal mevcudiyetin olanağı belirli bir ekonomi politik sistemle varolan hayali coğrafyalara bağlıdır. Devamla, coğrafya emperyalizm¹⁶ açısından verimli ve önemli bir yol arkadaşı –buna suç ortağı da demek mümkün- olarak görülmüştür çoğunlukla. Said bu duruma şöyle gerekçeler sunmaktadır (2016a:289-290): Temelde emperyalizm dünyadaki her alanın keşfedilmesi, haritalandırılması ve denetim altına alınmasına dayanmaktadır. Bu bakımdan coğrafi bir şiddet edimi içerir. Uzak yerlere yönelmek, sömürgeleştirmek, oralara yerleşmek/yerleştirmek esasında toprak üzerinde ve toprakla gerçekleşen eylemlerdir. Emperyalizm, toprağın somut ve coğrafi olarak elde tutulmasıdır Said'e göre. En nihayetinde sömürge olmanın tarihi, dışarıdan gelenin toprağa el koymasıyla başlar. İlk olarak, çevresel bir emperyalizm söz konusudur; çünkü Avrupalının ilk yaptığı iş yeni geldiği bu yerleri geride bıraktığına benzetmeye çalışmak olmaktadır. Değişen çevre toplumsal ve siyasal değişimi de başlatmaktadır. İkincil bir boyut, Said'in coğrafyacı Neil Smith'den aktardığı kırsal alanların da eşitsiz gelişimini değerlendiren Smith'in "ikinci doğa" olarak ifade ettiği doğal olanın verili olmayıp üretildiğine vurgu yapan yaklaşımdır. İkinci doğa emperyalistin zihinsel etkinliğinin empirik dünya üzerindeki halidir. Üçüncül bir boyut ise, kısmen teknokratik ama çoğunlukla ideolojik boyutu içermektedir. Sömürge mekânının "emperyal göze uzak gelmeyecek kadar dönüştürülmesi" faaliyetlerini içermektedir. Orada yaşayanların edilgen olduğu ve onların yerine konuşulması gerektiği fikrinden

¹⁶ Said kendi emperyalizm anlayışını şöyle açıklamaktadır: "Emperyalizm' terimi, uzak topraklara tahakküm eden egemen metropolün uygulama, kuram ve tavırları"dır (2016a:40).

hareket edilerek sürekli yerleşim projeleri ile bir bakıma topağın ele geçirilmesi söz konusudur. Bu durumu Said daha sonra Mısır Hıdivi Mehmet Ali Paşa'nın Fransızlarla ortak yürüttüğü Kahire şehri planlamasıyla da örneklemektedir (2016a:120, 170-177). Her üç boyutu da içerecek şekilde sömürgeci tarafından bu yerlere boş alan muamelesi yapılmaktadır, oysaki bu yerler Said'in ifade ettiği gibi sömürgecinin varolduğu yerlerken aynı zamanda da sömürgecinin toplumsal mekânıdır ve direnişin de mekânı olacak olan "örtüşen topraklar"dır (2016a:271).

Toparlanırsa, doğası gereği coğrafi ağırlıklı olan emperyal anlayışın coğrafi keşif ve haritacılık/kartografya faaliyetleri ile ilerlediği Said'in açıklamalarında da görülmektedir. Avrupa'nın doğal ve tarihsel üstünlüklerine olan inanç dünyanın emperyal bölümlenmesine de meşruiyet kazandırmaktadır. Dönemin aktörlerinden olan coğrafyacı Mackinder de emperyalizm ve coğrafya arasındaki iletişimi var edenlerdendir (2016a:84,284). Burada Said esasında, dönemin çevresel determinist coğrafya pratiğini ifade etmektedir. Fetih ve hegemonya faaliyetlerinin temelinde yatan meşruiyet zeminlerinden biri de Avrupa'nın görece avantajlı konumunu kabul eden ve destekleyen determinist bakış açısında saklıdır. Devamla, bilimsel ilerlemenin bir yönünü vurgulayan haritalar da Said için çok masum sayılmazlar. Bir çeşit "görme biçimi" olarak haritanın sınıflar- değerler- ideolojiler üstü olmayan inşai yapısı bugünün yapıbozumcu ortamında çoktan *desifre* edilmiş olup, coğrafi keşifler ile bilinebilir dünyanın bilgisini içeren ve bir güç haline gelen haritanın bir çeşit sömürge kuvveti gibi çalıştığı sıklıkla değerlendirilmektedir. Haritalar politize dokümanlar olarak, güç ilişkilerinden azade olmayıp, saklı bir gündemi bulunmaktadır ve bu bakımdan "ikinci bir text"e sahiptirler. Buna göre kartografi güç ve söylemin inşası olup harita bir iktidar aracıdır. Aynı zamanda güçlü bir retorik içeren kültürel bir metindir (Harley, 1989). Bu nedenle de harita, her sistem değişikliğinin olmazsa olmazı, kurucu bir öğesi olarak da değerlendirilebilir. Said, ulusal kurtuluş hareketleriyle oluşan yeni devletlerin de bu bakımdan sömürgecilerle aynı yolu izlediğini belirtmektedir (2016a:384).

1900'lerin başlarındaki yukarıda ifade edilen ortamı Said, Şarkiyatçılık'ta detaylandırmaktadır. Burada kurumsal olarak coğrafyanın gelişimi ve ona eşlik eden paradigmatik ve ideolojik motivasyon ön plandadır. Üst ölçekte Oryantalizm ve onun bir alt dalı, yönelimi olan ve ulusal siyasetin de bir parçası haline gelen Bölge araştırmaları kapsamında Coğrafya "kasvetli ve ayrıntıda boğulan bir bilim" olmaktan çıkarak "kozmpolit bir bilim"e dönüşmektedir. Said'e göre "coğrafya, özü gereği, Doğu'ya olan bilginin maddi temelidir" ve bu yüzden önemlidir. Said'in bir devlet adamı olan Lord Curzon'dan aktardığı haliyle, Coğrafi bilgi pek çok bilginin temeli olarak görülmekte ve bu anlamda en başta gelmekte, aynı zamanda "iktisat ile siyasetbilimin kızkardeşi" de sayılmaktadır. Bu dönem İngiltere ve Fransa'da arka arkaya coğrafya dernekleri açılmakta olup, hatta Fransız dernekleri kendileri için yalnızca bilimsel uğraşların değil artık ulusal çıkarların da ön planda olacağını açıklamaktadırlar (2017:117,227-231). Burada Coğrafya ile Oryantalizmin uyumlu işbirliğinin gözden kaçması imkansızdır. Tatal'ın da ifade ettiği gibi, "Batı'nın fetihlerinin, işgallerinin, kendisinden hareketle inşa ettiği ve yeryüzünün diğer tüm halklarına dayattığı hakikat yanılığının öznel bir ifadesinden başka bir şey olmayan" bilim anlayışı ne evrenseldir ne de nesneldir (2011:124). Söz konusu olan Batı'nın kendi amaçlarını gerçekleştirmeye yarayan fazlasıyla pragmatik ve çarpıtıcı bir bilim anlayışdır. Dönemin "coğrafya hareketi" diye anılmasının başlıca sebebi ise buradaki yeni görü ve dolaylı kurumsallaşma pratikleri olarak değerlendirilebilir. Dönemin coğrafya derneklerinin çevresel determinist coğrafi görüşle nasıl da emperyal girişimlerde buldukları ve bu girişimlerin önemli bir parçası oldukları bugün artık tespit edilen ve "utanılacak" bir kurgu ve pratiğin parçası olarak değerlendirilmektedir (Yavan, 2014; Yavan ve Kurtar Anlı, 2018).

Uzak topraklarda yerleşim yerleri kurulması anlamına gelen sömürgecilikten (2016a:40) farklı olarak sömürgecilik sonrası dönemin başat özelliği fiili olarak işgal etmediği/edemediği kimi yerlerde de tahakküm kurma çabasının varlığıdır. Bu bir anlamda hakimiyet alanı (*territory*) sağlama olarak da değerlendirilebilir. Bu durum Said'in ifade ettiği, Batılıların Afrika ve Asya'daki sömürgelerinden çekilmiş olsalar dahi hem pazar olarak hem de kültürel ve düşünsel açılardan bu yerleri domine etmeyi bırakmamaları durumunu örneklemektedir. Diğer yandan fetih ve hegemonya mantığı çoğunlukla birlikte işlemektedir; çünkü emperyalizm zaten başkalarının yaşadığı topraklara egemen olma fikriyle işe başlar (2016a:359,365). Bununla birlikte Said, Kültür ve Emperyalizm kitabının son bölümlerinde ulusal kurtuluş hareketlerini ve direnişin oluşumunu ele aldığı satırlarda sıklıkla böylesi bir karşı tavrın

gelişimi için de öncelikle toprağın düşünmesi, geri istenmesi gerektiğini ve zaten bu tarz hareketlerin de aynı yoldan gittiğini belirtmektedir (2016a:271-278, 290). Dolayısıyla daha önce belirtildiği üzere örtüşen toprakların örtüşmeye konu olduğu ikincil mekân öncelikle tasavvur olarak, imgelemde oluşmaktadır. Sömürgecilik karşıtı hareketin varlığı bu hayal edilen mekâna bağlı olup, toprağın bu şekilde yüklenmesi de bir çeşit zihinsel hakimiyet alanının oluşumuna gebe olup, hatta doğrudan *territoryal* bir düşünle mümkündür.

Said, Kültür ve Emperyalizm'in özellikle son bölümünü Amerika Birleşik Devletleri ve yeni sömürgecilik politikalarına ayırır. Bu politikalar Haiti, Vietnam ve Irak örneğindeki gibi adeta bir "Rambo" ya da "Delta Gücü"ymüşçesine, "oraya inerek, tekmeyi indirmek üzere" doğrudan işgal ve askeri eylemler içerebileceği gibi, dünya ölçeğinde bazı bölgelerde, Latin Amerika ile Kore ve Çin gibi ülkelere yönelik olarak söylemsel ve hegemonik baskı uygulama şeklinde de olabilmektedir. Bunun en belirgin görüngülerinden biri olarak Said'in ABD'nin tüm dünyaya kendi etki alanıymışçasına bakışı ve bilhassa bulunduğu yarıküreyi kendine ait etki alanı olarak tanımlaması ifade edilebilir. Burada küresel etki alanı denilen şey tam olarak teritoryal bir alanın ifadesidir. Elbette bu sürece eşlik eden önemli destekler de bulunmakta olup, bunlardan en başta geleni ise medyadır. Önemli köşe yazarları işgal edilecek alanları "boş" ve "kuru" yerler olarak, "büyük ve susuz kenar mahallelerden başka bir şey olmadıkları" şeklinde tanımlamaktadır. Oysaki Irak örneğinden yola çıkılırsa bu yerlerin sahip olduğu yüksek kültür ürünleri ve üretimleri, ev sahipliği yaptığı uygarlıklar göz ardı edilmektedir (2016a:363-372).

Toparlanırsa, son olarak, Doğu, insan yapımıdır fakat karşılığı olmayan bir yaratı da değildir. Said herhangi bir gerçek Doğu'nun peşine düşerek doğru temsili arama iddiasında da değildir. Zaten Şarkiyatçılık kitabı da dahil olmak üzere, Doğu'nun gerçekten ne olduğu hakkında hiçbir şey söylemediğini belirtir¹⁷ (2016b:211). Bununla birlikte ona göre Doğu bu haliyle yanlış bir temsille yeniden üretilmiştir ve onun ilgisi de Doğu'nun kendisi ya da "saf" hali değil pratik boyutu da olan ideoloji-kültür ve coğrafya ile iç içe geçen bu fikrinsel üretimin kendisidir. Oryantalizm bu bakımdan egzotik yerlerin ve toplumların mistik hikâyesi değil aksine ciddi anlamda ekonomi politik bir gövdeye sahip kültür ve ideoloji ile varolan bir kuram ve uygulama bütünüdür (2017:14-16).

4.2. Edward Said'in Bulgularının Coğrafi Yönü

Said'e göre, Batı romanlarının içerdiği tarihsel ve felsefi içerimde gizil bir coğrafi gösterim bulunmaktadır. Avrupalı gözlemcinin otoritesinden hareketle Avrupa coğrafyası merkeze alınmakta ve "anavatan", "ulus" gibi coğrafi metaforlar ekseninde metropol ve metropol ekonomisi ön plana çıkarılmaktadır. Denizaşırı sömürge ise mekânlar hiyerarşisinin son sırasında yer almaktadır. Bu noktada Jane Austen'in "Mansfield Park" (1814) isimli romanını ele alır. Söz konusu kitap, esasta İngiltere'nin deniz aşırı mülklerinden olan Batı Hint Adalarındaki geniş plantasyonlardan edindiği birikimle İngiltere'de metropolde bir mülkü, Mansfield Park'ı ihya etmesine odaklanmaktadır. Buradaki başlıca sömürgeci tavır, Mansfield Park'ı elde tutmak ve yönetmek için emperyal mülkün de elde tutulmasının gerektiğini, birinin huzuru ve uyumu için diğerinin disiplinli ve üretici olması gerektiğini

¹⁷ Edward Said'in genel olarak perspektifine özellikle de Şarkiyatçılık adlı büyük eserine gerek yayımlandığı dönemde gerekse daha sonraları aldığı bazı eleştiriler de bulunmaktadır. Said'e yöneltilmiş başat itirazlardan *biri* oryantalizmi kendisinin uyguladığı, Sadık el-Azm'in ifadesiyle "tersine oryantalist" bir tutum belirlediği yönündedir. Yekpare ve homojen bir Batı yaklaşımı ile Avrupa kimliği ve düşüncesini "dikşissiz ve birörnek" kılarken, tarih-aşırı/tarih-üstü söylemsel bir iddiada bulunduğu belirtilmektedir (Ahmad, 1995:190-207; Çırakman, 2011:190). Said'in *metodolojisi* de eleştirilmiş, analizini metinler üzerinden gerçekleştirmesi söylemsel idealizm olarak değerlendirilerek, Doğu'nun metinler aracılığıyla sorunsallaştırılması toplumsal ve siyasi konulardan yalıtık, özgül bir kopukluk taşıma sorunsalını taşımakla itham edilmiştir (Ahmad, 1995:186-190). Ayrıca Said'in geriye dönük (*retrospective*) analiz yapması, onun gelenekten bir söylem üretmeye çalıştığı, herhangi bir kültürel düzlem tartışmasından uzak olduğu ve yazarlara abartılı şekilde odaklandığı gibi eleştiriler almasına neden olmuştur (Clifford, 2007:136-148). Said'e yönelik önemli eleştirilerden bir diğeri de metnin "kişisel bir ses" olduğu vurgusuyla açıkça *öznelci* bir yordam benimsediği hakkındadır (Ahmad, 1995:196). Bu iddia Said için büyük bir problem olmayıp aksine çeşitli gazetelere verilmiş mülakatlardan oluşan "İktidar, Siyaset ve Kültür" isimli çalışmasında kişisel hikayesini Doğu-Batı tartışmasının neredeyse merkezine koymakta ve bunun temel motivasyonlarından birisi olduğunu defalarca yinelemektedir (Said, 2016b). Said'in metinsel tutum ya da "söylemsel idealizm" konusunda cevabı ise kendine özgü bir hayatı olan, gerçeklikten ve tarihsel alandan kopuk Foucault'cu söylemden ayrıldığı, aksine kendisinin teoriye sıkışmayan, coğrafi olarak da tanımlanmış tahakküm ve denetim tekniklerinden beslenen bir söylemi ele aldığı yönündedir (Said, 2016b:318).

vurgulamaktadır. Yazar burada plantasyonlardaki koşullara, köle emeğine, tarihsel bağlam ve olgulara ya da buna dair etkinliğin ayrıntılarına girmemektedir. Oysaki bunlar önemsiz olmak bir yana; tam tersine özellikle İngiltere'nin uluslararası rekabeti için yaşamsal önemdedir (2016a:96,121,133).

Daha önce de açıklanan haliyle "kent kurma" ve böylece yaşama nüfuz ederek gündelik hayatı yerinden etme pratiği ile mekânın sömürgeci yetkesinde değişimi doğrudan fiziksel ve kentsel bir dönüşümü de gerekli kılmakta, böylesi bir müdahale süreciyle el ele ilerlemektedir (2016a:155). Said, Kahire'nin dönüşümüne özel bir önem vermektedir. Ancak bunun öncesinde Fransız işgali üzerinde kısaca durmakta fayda bulunmakta. Napolyon'un Mısır seferi oldukça önemlidir; çünkü bu sefer ile modern sömürgeci dönemi başlamaktadır. Napolyon'un Mısır'a giderken beraberinde götürdüğü uzman ordusu, seferin metninin yazılması ve oradaki Mısırlılardan yana tutumu¹⁸ farklı bir döneme geçildiğinin habercisidir. Said için ise kısa adı "Description"¹⁹ olan seferin metni ise çok önemlidir. Kitabın özelliği Mısır'ın egzotik nitelikler, çizimler ve görkemli şemalar ve anlatılarla, emperyal gözün yansıttığı haliyle gerçekliği yeniden kuran bir metin olmasıdır. Bu bakımdan betimleme değil yükleme içermektedir. Mısırlılarla anlaşma yoluna gidildiği ve Mısır'ın onların iyiliği için ele geçirildiği Fransızlar tarafından çokça ifade edilse de ortada somut bir gerçek vardır ve bu kendini pek çok kez açığa vurmaktadır. Tıpkı Süveyş Kanalı'nın açılışında III. Napolyon'un Fransa'dan ve Fransızların kanalından bahsedip, Mısır'dan hiç söz etmemesi gibi (2016a:165-174; 2017:93). Diğer yandan Süveyş Kanalı Oryantalizmin tarihinde oldukça önemli bir gelişmedir. Doğu uzaklığın ve yabancılığın temsili iken bu kanaldan sonra ne yabancı olma ne de saldırgan hasım olma özelliği kalmıştır. Kanal, Doğu'nun önce bilinmesi, sonra istila edilip mülk edinilmesi, ardından da yeniden yaratılması'nda kaldıraç rolü görecektir. Bu bakımdan bilinmeyenin kapılarını açan bir anahtar rolünü üstlenmiştir (2017:102).

Kahire'ye gelindiğinde ise Said, kentin Hıdiv İsmail Paşa eliyle nasıl modernleşmeci bir zihniyetin ürünü olarak "Avrupalılara çekici gelmek üzere" üretildiğini, çelişki ve ayrışmanın açıkça görülür olduğunu belirtmektedir. Said, Janet L. Abu-Lughod'dan aktararak Kahire'nin detaylı bir resmini çizmektedir. Buna göre, kentin doğusu sanayi öncesi dönem kenti izlenimi vermekte iken batısı Avrupalı modern bir kent yapısındadır. Doğuda labirent yollar, batıda geniş caddeler, şoseler ve meydanlar; doğuda seyyar su satıcıları, batıda su borusu tesisatı; doğuda kum ve çamur, batıda ise Fransız tarzı bahçeler, süs çiçekleri, şekillendirilmiş ağaçlar; doğuda hayvan sırtında yolculuk, batıda demiryolu ve Victoria tarzı at arabaları bulunmaktadır. Dolayısıyla yerli mahalleleri emperyal mahallelerden ayıran düşsel bir duvar mevcuttur. Ayrıca inşa ettirdiği Opera Binası'nın²⁰ yer seçimini de İsmail Paşa modern binalar, parklar ve bahçelerin arasına, yüzü Avrupalı kente dönük olarak yapmıştır (2016a:175-178).

Rudyard Kipling'in "Kim" (1901) isimli romanı da yine Said'in uzun uzadıya ele aldığı metinlerden biridir. Kitabın içeriği Kimball O'Hara isimli annesi beyaz babası Hint asıllı olan bir çocuğun Tibet'teki bir manastırın rahibiyle tanışıp, günahlardan arınacakları ırmağın arayışı için düştükleri uzun ve maceralı serüvene odaklanmaktadır. Said'in söz konusu serüveni konu etmesinin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bunlar; Lahor Müzesi'nin İngiliz müdürünün Kim ve rahibe ettiği yardımlar, Ruslar'ın entrikaları ve İngiliz gizli servisi sayesinde bunları atlatmaları, Kim'in İngiliz gizli servisine yardım etmesi ve kitabın sonunda da buraya katılması, yaşlı rahibin atak ve enerjik genç Kim sayesinde ırmağı bulması olarak sayılabilir. Said, Kim'in bir çocuk olarak imgesinin emperyal vurguyu arka plana itme amaçlı olduğu ve benzeri birçok konu üzerinde durmaktadır; ancak coğrafi açıdan iki önemli noktadan

¹⁸ "Mısırlılardan yana tutum"un amacı bir bakıma "rıza imalatı"dır. Said bu kavramı Noam Chomsky'den medya çalışmalarının uyuşturucu ve manipülatif boyutuna gönderme yapmak üzere kullanmaktadır (2016a:360). Napolyon'un talimatıyla kendi yaptıkları İslami açıklamalarla desteklenmiş, söyledikleri Kuran Arapçasına çevrilmiştir. Ordu ise İslami olana yönelik duyarlılığa teşvik edilerek, önde gelen İslam otoriteleri Napolyon tarafından nişan verilerek ödüllendirilmiştir. Napolyon ise her yerde İslam ve peygamberine duyduğu saygıyı dillendirmiştir. Bu süreci sonucunda ise Kahire halkı güvensizliğini bırakmıştır (2017: 92). İşte bu durum tam bir rıza imalatıdır.

¹⁹ Kitabın tam ismi: "Description de l'Égypte" (2016a:165).

²⁰ Said'e göre, Kahire Opera Binası ve Verdi'nin bu binanın açılışında gösterilmek üzere bestelediği operası "Aida", Mısır'ın estetik emperyal simgelerinin başında gelmektedir. "Doğu'nun temelde egzotik, uzak ve antik" bir yer olduğunu göstermek üzere Mısırlı İbrahim Paşa'nın bir anlamda "siparişi" ile bilinçli ve gayet amaçlı olarak üretilmiştir (2016a:158,179). Bu anlamda böylesi aktörleri Said, emperyalizmle işbirliği yapan, Avrupa'ya öykünerek işe başlayan birey ya da sınıflar olarak değerlendirmektedir (2016a:331).

bahsedilebilir. İlki Kim ve yaşlı rahibin yaptığı uzun gezi ve serüvenin mekânsal aktarımı hakkındadır. Bu aktarımın içeriği daha çok mekânı bir çeşit "manzara" gibi ele alma ve pastoral yaklaşma şeklindedir. Roman sanki İngilizlerce el altında tutulan ve kontrol edilen bir yerde değil de mekânın ve yaşamın güç ilişkilerinden azade olduğu bir ortamda geçmektedir. Bu bakımdan lüks bir coğrafi boyut ve "kaygısız avarece gezinme imkânı" sunan bir mekânsal "genişlik" söz konusudur. Kitapta Kim ve rahibin gezisi fazlaca mekânsal betimleme ile birlikte ele alınmaktadır. Mekânsal bir gizem ise elbette vardır, görece egzotik ve karmaşık bir coğrafyadır burası; ancak Avrupalı'yı tedirgin eden değil, aksine fırsatlar sunan, donuk Avrupa'dan farklı bir yerdir. Said bu durumu bir çeşit antitez olarak değerlendirmektedir; çünkü çağının romanları sömürgeleri çağdaş yaşamın ve devamında yaşanabilir koşulların olmadığı ülkelermiş gibi imler. Bir diğer coğrafi vurgu ise detayda kalmış gibi görünen ancak tüm metne ve fikre haiz bir içerimdedir. Rus ajanların yaşlı rahibe saldırıp elindeki haritayı yırtması ve buna İngilizlerin kendileri adına değil de Hindistan hükümdarı (Raj) adına sinirlenmeleri ise Said tarafından haritanın bir metafor olduğu, aslında Hindistan'ın kendisini tanımladığı belirtilerek eleştirilmiştir (2016a:124,181-213).

Said'in ünlü roman yazarı Albert Camus ile ilgili yazdıkları ve bu minvalde Cezayir'e ilişkin sorgulama yaptığı bölüm de yine konuyu örneklemek açısından oldukça önemlidir. Camus de tıpkı Jane Austen gibi açıkça ortada olan emperyal gerçeklerin gözle görünür olmadığı satırların yazarıdır. Said Camus'nün coğrafi ortam seçişine dikkat çeker. Camus, farklı koşullarda ama hep Fransa'yı anlattığı yazılarına neden mekân olarak Cezayir'i seçmiştir? Üstelik de Cezayirilerden neredeyse hiç bahsetmemektedir. İşte Said sorgulamaya buradan başlamaktadır. Said için Camus'nün romanları siyasal Cezayir coğrafyasının bir ögesi olup, Fransa'nın emperyal anlatısına katkı sunmaktadır. Örneğin "Yabancı" isimli kitabında esas kişi olan Meursault'nun bir Arabı öldürdüğü söylenir –ki öldürmemiştir- öldürülen Arabın adı yoktur, ailesi ya da tarihi de yoktur. Yine vebadan ölen Araplar vardır ancak Camus onların adını koymadığından onlar da yoktur. "Dönek" isimli öyküsünde ise bir misyonerin Cezayir kabilelerinden birinde gördüğü işkenceler sonrası kabilenin partizanı haline gelmesi anlatılmaktadır. Dolayısıyla yerliye dönüşmek, sakat veya eksik olma durumuyla ortaya çıkmaktadır. En nihayetinde Fransızlar Cezayirilere ve Cezayir'e Fransızlaştırılabilecek varlıklar olarak değil, boyun eğdirilmesi gereken mülkler olarak bakmıştır (Said, 1990: 87-90; 2016:225).

Camus'nün romanları Fransızları zaman ve mekândan bağımsız olarak hep oradalmış gibi anlatan emperyal Fransız varlığını ve coğrafi göndermelerini içeren yapıtlardır. Camus'nün Cezayir'i ise belediye, hastane, lokanta, kulüp, okul ve benzeri yapılarıyla Fransızdır; ancak Fransız olmayan nüfusun yönetilmesine yöneliktir aynı zamanda (2016a:225-238). Onun görmediği ya da göstermeye niyetli olmadığı nokta toplumun esasta Cezayir'li oluşudur. Toplumun kendi toplumsal mekânını yerine Fransızların ürettiği mekânı deneyimlemesi gerekmektedir ya da bu zorunluymuşçasına Fransızlarca kentsel bir "üstyapı" kurulmuştur. Bu bir bakıma bir toplumun diğer topluma dayattığı mekândır. Zihinsel mekânın sonradan devrilecek "şimdilik" zaferidir. Said'e göre Fransızlar Cezayir'de çok da tutarlı olmayan bir politika uygulamalarına rağmen bu durum 1830'lardan başlayarak Cezayir'in Fransızlaştırılması süreci için geçerli değildir. Meşe ormanlarını ve maden kaynaklarını ele geçiren Fransızlar, daha sonra adı Bône olarak değiştirilecek olan Annaba kenti gibi yerlere kendi ülkelerinden gelen insanları yerleştirmişlerdir. Said, Cezayir'in toplumbilimciler ve kent planlamacılar için deneysel bir alan işlevi gördüğünü ve Bone kentinin de eski pisliği, çölden ve verimsiz topraklardan oluşan yapısının bir Arap köyünden nasıl evrildiğini anlatan sömürgeci yanlısı fikrin eleştirisini Prochaska'dan aktarmaktadır (1990:87-90; 2016a:227,437).

5. Sonuç

20. yüzyılın en önemli düşünürleri arasında sayılan Edward Wadie Said (1935-2003), Hristiyan-Arap bir ailenin üyesi olarak Kudüs'te doğmuş, öğreniminin ilk yıllarını ise Filistin-İsrail çatışmasından ötürü 1947 yılında yerleştikleri Mısır'daki koloni okullarından olan Kahire Viktoria Koleji'nde, İngilizce olarak görmüş sonrasında Massachusetts Mount Herman School'a geçmiş ve devamında, Princeton ve Harvard Üniversitelerinde eğitimini tamamlamıştır. Zaman zaman Mısır'dan Lübnan'a giden ailesinin yanında da bulunmuş, burada felsefe ve müzik eğitimi almıştır (Morin, 2018). Said'in "Hristiyan-Arap bir ailenin üyesi olarak" İngilizce eğitim veren okullarda o kültüre referansla yetişen bir entelektüel

olması - bu ifadede yer alan tanımlama/kimlikleme kendisinin en çok eleştirdiği noktalardan biri²¹ olsa da- yazarın "Doğu-Batı" oluşumunu, çelişkinin ifade eden bir teoriyi ya da yaklaşımı neden kendine dert edindiğini bir miktar açıklamaktadır. Said'in "post" içerimiyle anılan bir konjonktürde çalışmalarını üretmesi sömürgecilik/kolonyal döneme ilişkin sorgulama yapmasına engel değildir; aksine hikâye oradan başlamaktadır.

Kendisini Doğu ile Batı arasında bir "melez" ya da bir "sürgün" gibi gören, "yersiz yurtsuz" (*ünlü kitabının da ismidir "Out of Place"*), enternasyonal bir aidiyete ve kimliğe sahip (Said, 2014) biri olarak Edward Said, coğrafi içerimin belki de en çok farkında olanların başında gelmektedir. Sanıldığı gibi aksine böylesi bir varoluş, mekânsal olanı onun benliğinde geriye atmamış, hikayesine daha çok ortak olmuştur. "Çok-coğrafyalılık" onun düşüncesinin, çalışmalarının ve yaklaşımının temelinde yer almaktadır. O sebeple metinlerinde yaşamla iç içe geçen, organik ve akıcı bir coğrafi düşün buluruz. Kendisi de coğrafya için "tarihimi tutarlı bir biçimde ifade edebilmenin tek yolu" ifadesini kullanmaktadır (Katz ve Smith, 2003:642).

Bir çalışma alanı ve o alana içkin bir yaklaşım olan Oryantalizm Edward Said'in ortaya koyuş biçimiyle yepyeni ve devrimsel bir değişim yaşamış, onun elinde düşünsel bir silaha dönüşerek mevcut açıklamaları yerle bir etmiştir. Kahraman'a (2011:160) göre, Said'in temel vurgusu oryantal tavrın bir döneme yönelik olmadığı ve genel bir hegemonyayı içerdiği fikrinden hareket etmektedir ve bu kabul Said'çi anlamıyla oryantalizmi metin çözümlemesi ya da ampirik bir nitelikten çıkararak genel olarak bir epistemeye dönüştürmektedir.

Eleştirel ve kültürel bir bağlamdan yol alan Said'çi oryantalizm, sahip olduğu coğrafi bağlamla ise mekânsal konuları sosyal teorinin gündemine taşıyan araçlardan biri olmuştur. Oryantalizmin esasta temel bir coğrafi ayrımın ontolojik bir ayrımla bulunduğu şeklindeki geleneksel açıklaması ise Said'in coğrafi farkındalığı ile aşılmıştır demek mümkündür. Bir bakıma "zihniyetin coğrafıleştirilmesi" ile işe koyulan Said'in bu inşada yol arkadaşları coğrafi yöntemin kullanılması bakımından kısmen Antonio Gramsci, coğrafi perspektifin kullanılması bakımından ise kısmen Neil Smith'dir.

Edward Said'in coğrafi perspektifini oluştururken kiminle iletişim kurduğu ise bu çalışmanın ortaya koyduğu bir diğer önemli sonuçtur. Buna göre şu üç belirleme önemlidir: İlki, Said özellikle coğrafi keşifler dönemini ele alırken yer yer coğrafyacı Mackinder'e atıfta bulunmuş, dönemin coğrafya derneklerini önemli birer aktör olarak kabul etmiştir. İkincisi, Gramsci'yi kendi teorisini oluştururken coğrafya bağlamı gözettiğinden ötürü açık bir şekilde haklı bulmuş ve yöntemini olumlamıştır²². Üçüncüsü ve en önemlisi ise kapitalizm ve emperyalizm koşullarında toprak/arazi/mekân üretiminde yardım aldığı kişi ünlü coğrafyacı Neil Smith'dir. Dolayısıyla Edward Said sürekli tarihsel bir arka plana dayandırdığı çalışmasını coğrafi bağlamla beraber örmüş, bunu da gayet farkında olarak ve böylesi bir ele alışın gerekliliğini savunarak yapmıştır.

Temelini Şarkiyatçılık adlı eserinde atmakla birlikte özellikle Kültür ve Emperyalizm isimli kitabında geliştirdiği "Hayali Coğrafyalar" (*Imaginative Geographies*) kavramı adeta Henri Lefebvre'in "zihinsel mekân, içinde rahat edilen mekândır" şeklindeki ifadesine atıf yaparcasına, Batılı gözün zihinsel olarak kurguladığı, sanki kurgulamazsa varolmayacakmış (*raison d'être*) hissini dayattığı ve sonra yaşama geçirerek, daha çok söylemde ürettiği Doğu temsilinde mekânlara gönderme yapmaktadır. Bu kavram Oryantalizm düşüncesiyle birlikte "çalışmaktadır". Doğu - Batı ilişkisini çözümlerken aynı zamanda mekânsal ayrışmanın kapitalist sermaye birikim rejimlerinde aldığı farklı biçimleri de sergilemektedir. Modern/kolonyal ve postmodern/postkolonyal (post içerimleri tartışmalı olsa da) ajandanın coğrafi

²¹ Said'in doğrudan bizim konumuzla ilgisi olmasa da kitaplarında en çok vurguladığı hususlardan biri de kimlik odaklı bölünme ve kolonyalizm sonrası dönemin bu bölünmeye odaklanma sebebiyle gerçek bir kurtuluş ihtimalini nasıl yitirdiği hakkındadır. Kendisi tam olarak bir enternasyonalizm savunusu yapar, ulusal bilinç yerine toplumsal bilinci önceler ve Doğu-Batı ayrımını bir anlamda da bu kimlik arayışının bir parçası olarak değerlendirir (2016a:89,374). Said'in anlayışından yola çıkarak şunu söyleyebiliriz: Kimlik doğası gereği diyalektik ikizi öteki ile birlikte varolmaktadır.

²² Said'in kendi sözleriyle (2015:433): "...Antonio Gramsci benim açımdan önemli bir prototip işlevi görmektedir... onun çalışmasında, insanlık tarihine ve toplumuna yönelik temelde coğrafi ve bölgesel bir algı oluşturduğunu ileri sürmek isterim".

deseni ve perspektifi Said tarafından etraflıca ortaya konulmaktadır. Kültür alanını ideoloji ile buluştururken, coğrafyayı da politik bir bağlamla buluşturmuş, bu bakımdan her ikisi için de üzerinde konuşulamayan şeylermiş, bir çeşit "alogos"muş gibi görünen temel noktalara dokunma cesareti göstermiştir.

Kültürün (özellikle edebiyatın) ve coğrafyanın (özellikle mekânın) eleştirel teoride önceden "epifenomen" –kısaca ikincil- bulunan bir statüden kurtararak, güç ve bilgi üretiminin merkezine yerleştirmesi Edward Said'in en önemli başarılarından biridir (Kasparian, 1996:549). Aynı yerden devamla, coğrafi açıklamayı güncellerken, mekânsal olana yaptığı vurgusu ve pratiğiyle söz konusu yaklaşımın eleştirel niteliğinde de önemli bir rol oynamıştır. Son tahlilde, güncel ve eleştirel bir yaklaşım olarak postkolonyal düşüncenin en önemli figürlerinden olan Edward Said hem coğrafi yaklaşımı, "teorisi" hem de pratiği/bulgularını anlamlandırma biçimiyle olsun Mekânsal Dönüş gündeminin en önemli aktörlerinden biri olarak kabul edilmelidir.

Extended Abstract

EDWARD SAID'S CONTRIBUTION TO THE "SPATIAL TURN"²³

1. Introduction

The emphasis placed on space that is defined as "spatial turn" in social science and the humanities is addressed in the study about framework in terms of postcolonial studies aspect of spatial turn, which is a field that originated from cultural studies and that can be expressed as explaining from/through spatial position. The main purpose of the study is to demonstrate spatial/geographical contribution of Edward Said who is one of the leading representatives of postcolonial studies field alongside Gayatri Spivak and Homi Bhabha and who is the primary reference of the field.

Edward Said's studies are regarded as the leading studies of spatial turn in terms of cultural and postcolonial studies (Gregory, 1995, 2004; Barnett, 2006; Frank, 2009; Soja, 2009, 2010; Driver, 2014; Morin, 2018). While Said's works *Orientalism* and *Culture and Imperialism* which are regarded as its continued work constitute the main reference resources of the study; other studies which set forth the importance of geography and space have been also used (Said, 1990, 2000, 2014). Moreover; secondary resources that address and interpret geographical perspective of Said from different points of view have also been used so much so that the study followed a qualitative research pattern in this regard.

While there is a remarkable international literature which studies Said's geographical and spatial approach in different scales and different groups, it is not the case in Turkey and studies mostly focus on critical analysis of geopolitical practices and political geography discourse. In this sense, this study qualifies as the first Turkish study that addresses Said's geographical perspective and his contributions to the agenda of "spatial turn".

2. Theoretical Framework: Origins of Spatial Turn

The concept of "spatial turn" is an intellectual movement or a process of paradigmatic turn that is based on geographical awareness in social sciences (and the humanities); which contain forms of involving "space" in the analysis, approaching a topic from or with a spatial point of view and conducting peer-peer evaluation of geography and history in such regard; the history of which goes

²³ This paper was presented at the "International Geography Symposium on the 30th Anniversary of TUCAUM" that was held by Ankara University on 3-6 October 2018.

back to the creative environment and notable actors of the 1970s; which accelerated in 1980s and which peaked in 1990s.

For the last 30 years, social scientists have somehow integrated the concept of space and its changing variants that are concepts like place, region, territory, location, landscaping and scape into their own studies and as such they developed a spatial perspective. In this regard, today's/contemporary interdisciplinary "spatial turn" movement that is evident in social sciences and the humanities are basically inspired by two sources: the primary source can be considered as studies of philosophers and scientists who are not within the geography such as primarily Foucault and Lefebvre and also de Certeau, Said, Castells, Giddens and Bachelard. These world-renowned thinkers have somehow brought up spatiality and geographical perspective or conceptualized them in different ways through their own studies. The second source is undoubtedly the studies of the geographers who set forth the importance of spatial processes and spatial analysis in the analysis of historical, social, economic, cultural and political processes and which carry that beyond their own discipline like primarily David Harvey and also Edward Soja, Neil Smith, Doreen Massey, Derek Gregory, Gillian Rose and Denis Cosgrove, Allen Scott and Michael Storper.

3. Edward Said's Place and Geographical Perspective in the Process of Spatial Turn

Spatial turn has evolved with contribution of postcolonial culture critics such as Edward Said and under the influence of their cultural studies (Soja,2009:24).

For Said, Orientalism is a style of thinking that is based on the – ontological and epistemological – distinction between the East and the West and "that is good for addressing the foreign" (2017:55) and is a Western style that is used to impose power/authority on the East. "Imaginative geographies" describe creating and constructing a geographical space beyond a physical region, that limits our own consciousness and behaviours as a result of sweeping under the carpet or not paying attention to the local realities" (Said, 2000:181; Morin, 2018:576). In a sense, the entire inquiry of orientalism relies on and is nourished by imaginative geographies.

While imperial understanding that is based on geography by nature moves forward through activities of geographical exploration and mapping / cartography, the belief in Europe's superiority in terms of nature and history legitimises imperial fragmentation of the world. Geographer Mackinder who is one of the actors of that period is one of those who established the link between imperialism and geography (2016:84,284). Here Said actually expresses the environmental determinist geography practice of that period.

According to Said, the historical and philosophical implications of Western novels contain an implied geographical representation. Jane Austen's novel "Mansfield Park" (1814) focuses on rejuvenating a real estate in England, Mansfield Park in a metropolis through savings obtained from wide plantations in Western Hindu Islands that are among overseas assets of England (2016:96,121,133).

While Napoleon's Egyptian campaign is pretty important for Said as it triggered the modern colonist period, the text of the campaign that was written by the army of specialists whom he took along and that was shortly named as "Description" is important as much since it reconstructs reality from an imperial point of view. Said also indicates how Cairo was generated "as an attraction for Europeans" as a product of a modernist mentality by help of Hidiv İsmail Pasha and how conflict and disintegration became evident (2016:165-174; 2017: 93).

In Rudyard Kipling's novel "Kim" (1901), space is addressed as a type of "view" and is approached from a pastoral point of view within the scope of the long journey and adventure Kim and the old priest take. It is as if the novel is not set in a place that is under siege and control of the English but in a place that is free from power relations of space and life (Said, 2016:124,181-213).

According to Said, Albert Camus's novels are also element of political Algerian geography and contribute to imperial narrative of France. Camus chose Algeria as the space of his narrations where he always describes France but under different conditions. While he never mentions the Algerian, the French are described as always being there independently of time and space (Said, 1990: 87-90; 2016:225).

4. Conclusion

Said's orientalism that originates from a critical and cultural context has used geographical context as a means of bringing spatial issues to the agenda of social theory. Said who set to work in a way through "geographicalization of mentality" were accompanied partly by Antonio Gramsci in terms of using geographical method and partly by Neil Smith in terms of using geographical perspective in such construction. Therefore, Edward Said built his study together with geographical context and did this in a very deliberate way and by advocating the necessity of addressing in such a way. This has made him one of the most prominent actors of spatial turn agenda.

Kaynakça / References

- Agnew, J. (1995). The hidden geographies of social science and the myth of the 'geographical turn'. *Environment and Planning D* 13(4), 379-380.
- Ahmad, A. (1995). *Teoride Sınıf, Ulus, Edebiyat*. (A. Fethi, Çev.) İstanbul: Alan
- Al-Mahfedi, M. H. K. (2011). Edward Said's "Imaginative Geography" and Geopolitical Mapping: Knowledge/Power Constellation and Landscaping Palestine. *The Criterion: An International Journal in English*, 2 (3), 1-26.
- Anaz, N. ve Özkan, M. (Eds.) (2012). *Batı Medyasının Ortadoğu Tasavvuru Popüler Jeopolitik, Oryantalizm ve Uluslararası İlişkiler*. İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Bachelard, G. (1994). *The Poetics of Space* (M. Jolas Çev.). New York: Orion Press. (Orijinal basım tarihi: 1958).
- Barnett, C. (2006). Postcolonialism: Space, Textuality and Power. S. Aitken ve G. Valentine (Eds.). *Approaches to human geography* içinde. (s.147-160). London: Sage
- Bekaroğlu, E. (2016). Modern dünya-sisteminin bilgi yapıları bağlamında coğrafya için bir dışsal tarih okuması. *Toplum ve Bilim*, 136, 117-146.
- Blank, Y., ve Rosen-Zvi, I. (2010). Introduction: The spatial turn in social theory. *HAGAR: Studies in Culture, Polity & Identities*, 10, 1-6.
- Castells, M. (1977) *The Urban Question: A Marxist Approach*. London: Edward Arnold.
- Castree, N., ve Gregory, D. (Eds.). (2006). *David Harvey: a critical reader*. London: Blackwell.
- Cifford, J. (2007). Oryantalizm üzerine. *Oryantalizm Tartışma Metinleri* içinde, (s.134-158). Ankara:Doğu Batı.
- Crang, M. ve Thrift, N. J. (Eds.). (2000). *Thinking space*, New York: Routledge.
- Çırakman, A. (2011). Oryantalizmin Varsayımsal Temelleri: Fikri Sabit İmgelem ve Düşünce Tarihi. *Oryantalizm -I* içinde, (s.189-205). Ankara:Doğu Batı.
- de Certeau, M. (1984). *The Practice of Everyday Life* (S. Rendall Çev.). Los Angeles: University of California Press. (Orijinal basım tarihi: 1978).
- Driver, F. (2014). Imaginative geographies. P. Cloke, P. Crang, ve M. Goodwin (Eds.). *Introducing Human Geographies İçinde* (a. 234-248). Third Edition. London: Routledge.
- Durgun, S. (2018) Jeozofik yaklaşımlar, Türkiye'den yansımalar. *Alternatif Politika*, 10 (3), 298-320.
- Flint, C. ve Falah, G.W. (2004) Introduction: The Contribution and Legacy of Edward W. Said. *The Arab World Geographer*, 7, 2-3.
- Foucault, M. (1980). Questions on geography. C. Gordon (Ed.) *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977* içinde, (s. 63-77). New York: Pantheon.
- Foucault, M. (1986). Of other spaces. *Diacritics* 16 (1), 22-27.
- Frank, M. C. (2009). Imaginative Geography as a Travelling Concept: Foucault, Said and the Spatial Turn. *European Journal of English Studies*, 13(1), 61-77.
- Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Berkeley: University of California Press.

- Gilbert, P. K. (2009). Sex and the Modern City: English Studies and the Spatial Turn. Warf, B., ve Arias, S. (Eds.). *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives* İçinde, (s. 102-121). London: Routledge.
- Gregory, D. (1994). *Geographical Imaginations*. Oxford: Blackwell.
- Gregory, D. (1995). Imaginative Geographies. *Progress in Human Geography*, 19(4): 447-485.
- Gregory, D. (2004). *The Colonial Present: Afghanistan, Palestine, Iraq*. Malden, MA: Blackwell.
- Harley, J.B. (1989). Deconstructing the Map. *Cartographica*, 26 (2), 1-20
- Harvey, D. (1973) *Social Justice and the City*. London: Arnold.
- Harvey, D. (1982) *The Limits to Capital*. Oxford: Blackwell.
- Harvey, D. (1989) *The Condition of Postmodernity*. Oxford: Blackwell.
- Harvey, D. (2001). *Spaces of capital: Towards a critical geography*. London: Routledge.
- Harvey, D. (2006). *Spaces of Global Capitalism: A Theory of Uneven Geographical Development*. London: Verso.
- Hentsch, T. (2016). *Hayali Doğu*. (A. Bora, Çev.) İstanbul: Metis.
- Hubbard, P.; Kitchin, R. ve Valentine, G. (Eds.). (2004). *Key thinkers on space and place*. Sage: London.,
- Işık, O. (1994). Değişen toplum/mekân kavrayışları: Mekânın politikleşmesi, politikanın mekânsallaşması. *Toplum ve Bilim*, 64-65, 7-38.
- Jameson, F. (1991). *Postmodernism, or, the cultural logic of late capitalism*. Durham: Duke University Press.
- Johnston, R. (2017). Beşeri Coğrafya: Değişen Disipliner Gündemin Politikliği. (E. Bekaroğlu, Çev.). *Posseible Düşünme Dergisi*, 10, 39-57.
- Kahraman, H. B. (2011). Oryantalizm ve Kemalizm. *Doğu Batı- Oryantalizm I*, 20, 159-185.
- Kasbarian, J. A. (1996). Mapping Edward Said: geography, identity, and the politics of location. *Environment and Planning D: Society and Space*, 14(5), 529-557.
- Katz, C., ve Smith, N. (2003). An interview with Edward Said. *Environment and Planning D: Society and space*, 21(6), 635-651.
- Kaya, İ. (2015). Kültürel Dönüş ve Yeni Kültürel Coğrafya. *Coğrafyaçılar Derneği Uluslararası Kongresi Bildiri Kitabı* içinde, (s. 630-635). Balıkesir: Coğrafyaçılar Derneği.
- Kaya, Y. (2016). Oryantalizm – Postkolonyalizm ve Sanat. *İdil Dergisi*, 6 (30), 647- 665.
- Kobayashi, A. (2004). Geography, Spatiality, and Racialization: The Contribution of Edward Said. *The Arab World Geographer*, 7, 79-90.
- Kuhlke, O. (2006). Postcolonialism. Warf, B. (Ed.). *Encyclopedia of Human Geography* İçinde, s. 372-373. California: Sage.
- Küçüker, C. (2000). Yeni ekonomik coğrafya ve kalkınma. *Ekonomik Yaklaşım*, 11(38), 1-45.
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space* (D. Nicholson Smith Çev.). Oxford: Blackwell. (Orijinal basım tarihi: 1974).
- Livingstone, D. N. (1995). The Spaces of Knowledge: Contributions towards a Historical Geography of Science. *Environment and Planning D: Society and Space*, 13(1), 5-34.
- Lüleci, M. (2017). Bir Hakikat Kategorisi Olarak Mekân ve Romanda Mekânın Fenomenolojisi Üzerine Notlar. M. Lüleci, (Ed.) *Kent, İnsan, Roman: Türk Romanında Kentleşme Olgusu Üzerine İncelemeler (1980-2010)* İçinde. (s.15-36). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Martin, R. (1999). Critical survey. The new'geographical turn'in economics: some critical reflections. *Cambridge journal of Economics*, 23(1), 65-91.
- Massey, D. (1992). Politics and space/time. *New Left Review*, 196, 65-65.
- Mills, A., ve Hammond, T. (2016). The Interdisciplinary Spatial Turn and the Discipline of Geography in Middle East Studies. Shami S. ve C. Miller-Idriss (Eds.). *Middle East Studies for the New Millennium: Infrastructures of Knowledge*. (s. 152-186). New York: New York University Press.
- Morin, K. M. (2018). Edward W. Said. P. Hubbard & R. Kitchin, (Ed.), *Mekân ve Yer Üzerine Büyük Düşünürler* içinde (s. 573-584). Ş. E. Ataman, Çev. İstanbul: Litera.
- Mutman, M. (2010). Post-kolonyalizm: Ölü Bir Disiplinin Hatıra Defteri. *Toplumbilim*, 25, 117-126.
- Myers, G. (2006). Orientalism. Warf, B. (Ed.). *Encyclopedia of Human Geography* İçinde, (s. 343-344). California: Sage.
- Özen, E. (2013). Sinema Tarihi Çalışmalarında Önemli Bir Proje: Homer. *Sinecine*, 4(2), 155-165.
- Said, E. W. (2014). *Yersiz Yurtsuz*. (A. Ülçer, Çev.) İstanbul: Metis. (Orijinal basım tarihi: 1999).
- Said, E. W. (2015). *Sürgün Üzerine Düşünceler*. (S. Özer, Çev.) Ankara: Hece. (Orijinal basım tarihi: 2000).

- Said, E. W. (2016a). *Kültür ve Emperyalizm*. (N. Alpay, Çev.) İstanbul: Hil. (Orijinal basım tarihi: 1993).
- Said, E. W. (2016b). *İktidar, Siyaset ve Kültür*. (S. Özer, Çev.) Ankara: Hece. (Orijinal basım tarihi: 2001).
- Said, E. W. (2017). *Şarkiyatçılık*. (B. Ülner, Çev.) İstanbul: Metis. (Orijinal basım tarihi: 1978).
- Said, E.W. (1990). Narrative, Geography, and Interpretation. *New Left Review* 180, 81-97.
- Said, E.W. (2000). Invention, Memory, and Place. *Critical Inquiry* 26,175-192.
- Soja, E. (1989). *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. London: Verso.
- Soja, E. (2009). Taking Space Personally. Warf, B. ve Arias, S. (Eds.). *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives* içinde. (s. 11-35). London: Routledge.
- Soja, E. ve Hooper, B. (1993) The Spaces that Difference Makes. K. Michael ve S. Pile (Eds.) *Place and the Politics of Identity*, (s. 180-202). London: Routledge.
- Soja, E. W. (2010). *Seeking spatial justice*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Thrift, N.J. (2002) The future of geography. *Geoforum* 33, 291-298.
- Turna, B. B. (2011). Şarkiyatçılığı Anlamak: Edward Said'in "Şarkiyatçılık"ı Üzerine Notlar. *Doğu Batı- Oryantalizm I*, 20, 219-241.
- Tural, N. (2011). Edward Said'in Oryantalizmi Nasıl Okunuyor? *Doğu Batı- Oryantalizm II*, 20 (2), 117-137.
- Wainwright, J. (2005). The Geographies of Political Ecology: After Edward Said. *Environment and Planning A*, 37, 1033-1043.
- Warf, B. (2009). From surfaces to networks. Warf, B., ve Arias, S. (Eds.). *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives* içinde, (s. 59-76). London: Routledge.
- Warf, B. ve Arias, S. (2009b). Introduction: The Reinsertion of Space in The Humanities and Social Sciences. Warf, B., ve Arias, S. (Eds.). *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives* içinde, (s. 1-11). London: Routledge.
- Warf, B., ve Arias, S. (Eds.) (2009a) *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives*. London: Routledge.
- Withers, C. W. (2009). Place and the " Spatial Turn" in Geography and in History. *Journal of the History of Ideas*, 70(4), 637-658.
- Yavan, N. (2014). Batı Coğrafyası Geleneği Üzerine. E. Bekaroğlu ve A. R. Sönmez, (Eds.). *Bir Disiplinin İç Dünyası: Modern Türk Coğrafyası Üzerine Söyleşiler* içinde (s. 17-51). Ankara: İdil.
- Yavan, N. ve Kurtar Anlı, C. (2018) (Un)Making Human Geography in Turkey under the Dominance of Environmental Determinism. *Posseible Düşünme Dergisi*, 13, 77-98
- Yeşiltaş, M., Durgun, S. ve Bilgin, P. (Eds) (2015). *Türkiye Dünyanın Neresinde? Hayali Coğrafyalar, Çarpışan Anlatılar*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.